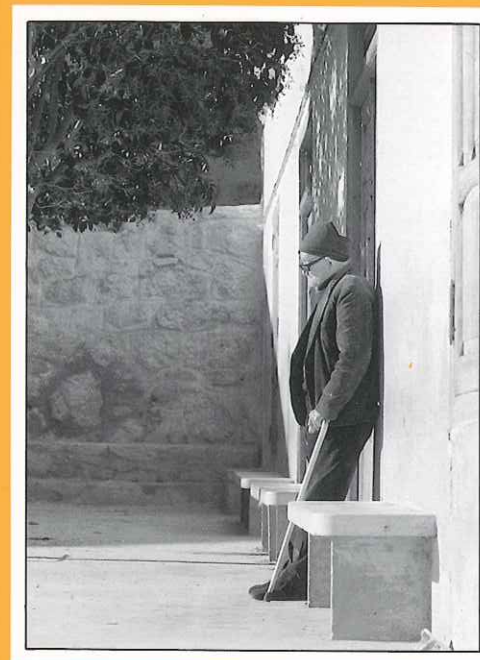

Colección "Pa de Casa"

CONTALLES

**AIXÍ PARLEM
A LES COMARQUES
DE LA FRANJA**

Teresa Claramunt i Adell

Colección "Pa de Casa", 1.

Teresa Claramunt i Adell

Contalles

**AIXÍ PARLEM
A LES COMARQUES
DE LA FRANJA**

Coordinación y maquetación: José Luis Acín Fanlo y
Milagros Corvinos Corvinos

ARAGON
ALBANI

D.L.: Z-327-85
I.S.B.N.: 84-505-0608-5
Edita: Diputación General de Aragón
Imprime: INO-Reproducciones, S.A.

INDICE

Pròleg	9
Informadors	21
Les Paüls	25
Castanesa	31
Montanui	37
Bonansa	43
Roda d'Isàbena	51
Areny	59
Benavarri	63
Tamarit de la Llitera	69
El Torricó	75
Saidi	83
Fraga	89
Mequinensa	95
Favara	99
Maella	105
Calaceit	111
Cretes	119
Vall-de-Roures	127
Valljunquera	135
Aiguaviva	143

A mos pares

PRÒLEG

El present treball vol ser un primer apropament a la Franja Oriental D'Aragó per mitjà d'unes contalles que hem anat recollint al llarg de totes les seues subcomarques: Alta Ribagorça, Baixa Ribagorça, la Llitera, El Baix Cinca i El Matarranya.

Hem escollit un tema: la festa popular d'avui i d'ahir. Els diferents narradors l'han desenvolupada a la seua manera, amb més o menys gràcia, amb més o menys fidelitat a la realitat. De segur que tots ells han oblidat qualche cosa. La recerca de tradicions, de folklor, no s'acaba mai. L'objectiu de la present edició no és haver-ho recollit tot. L'esmentada limitació del narrador, com a persona que és, i el fet que nosaltres no hem anat a tots els llocs contribueix a que tinguéssim a les mans unes notícies festives conscientment incompletes. Si qualsevol cosa, però, li resulta nova a vosté, lector, si ha après una història que no havia sentit contar mai, ens acontentarem prou. Aleshores si quan vosté llegeix alguna de les fulles d'est llibret i es recorda d'allò que també ha viscut o bé ha sentit contar, con-

te-ho al primer que vulgue escoltar-ho. La Història li agrairà.

Sabem que alguns ajuntaments estan fent un treball força important en quant a la recuperació de les festes tradicionals. Aquesta podria ser una bona ocasió per a que d'altres s'ho pensaren i començaren per aquí la seua història local.

Juntament amb les notícies de la festa popular han anat apareixent motius religiosos, creències i supersticions que van lligades inexorablement a les dates festives. És evident la relació que tenen amb ritus pagans fins i tot diabòlics.

No hem rebutjat tampoc d'altres informacions tocant l'activitat econòmica i vida social que, en ocasions, se'ns han brindat. Sempre són un bon complement per a les notícies folklòriques. Aleshores tot costumari, tota manifestació humana deu de ser entesa dins d'un marc econòmic, geogràfic, sociològic i tots els *ics* que vulguesseu posar.

A més a més, hi trobareu facècies i humors que no estan deslligades de la festa. Ironies sense males intencions són també motius còmics. L'home del carrer és un gran professional encara que no surti a la TV ni col·labori a revistes.

Si abans hem dit que això és una col·lecció de notícies festives conscientment incompleta és

perquè el tema escollit no és pas una finalitat sinó més bé un mitjà, un mitjà per a fer xerrar a la gent. Hem conseguit, en més o menys fortuna, tenir un arxiu sonor que es converteix en testimoni escrit donant el primer pas per a aconseguir els objectius que la Diputació General d'Aragó, mitjançant la seua Conselleria de Cultura, s'ha marcat en relació a les llengües minoritàries de la Comunitat Atònoma, és a dir, l'Aragonés i el Català.

Hem d'advertir que no es tracta d'una transcripció fonètica. Aleshores no busqueu fenòmens que pertanyen a la pronunciació. Cada lector obrirà o tancarà una vocal segons sigue el seu costum, apitxarà o no, d'acord amb la seua varietat lingüística.

Totes les gravacions han estat fetes durant est estiu i volem agrair a tots els que directa o indirectament han col·laborat, en la seua desinteressada i al mateix temps amable participació, a vegades retrasant l'eixida amb el ramat o fent una parada en el seu treball.

Les gravacions tenen també, és clar, les seues limitacions. Trobar el narrador ideal és difícil. El narrador ideal és aquell que sap les coses que es volen recollir i que, a més a més, és gustós de contar-les i les conta bé. De vegades l'estat físic i psíquic del narrador estan a favor, d'al-

tres en contra. El que es guanya en informació es pot perdre en interès lingüístic o a l'invers, un narrador d'edat pot ser molt bona font lingüística i coixejar-li la memòria. En tot i en això hem intentat guanyar allò que hem pogut per les dues bandes, la lingüística i la informativa.

D'altres circumstàncies influeixen en el valor d'una gravació a l'hora d'estimar, mitjançant ella, la modalitat lingüística d'un lloc. No sols el nivell cultural del narrador sinó també els possibles llocs de residència que hage tingut. Hem de considerar que, de vegades, degut a l'avançada edat de l'interviuat, est resideix amb els seus fills on ests s'han vist obligats a emigrar, sovint a Barcelona o a Lleida. Aleshores sempre podem tenir variacions lingüístiques. Estes són poques, però, en relació a les que poden esdevenir de l'autocorrecció del narrador al saber que li estan registrant allò que està dient. Pensem que les vacil·lacions en certs usos, que fem notar en aquest treball, són tant d'ús propi del parlant com index d'un estat de llengua.

Un cop fetes estes advertències podem repassar els trets més significatius que trobem a les localitats visitades. No anem a fer cap estudi dialectològic sinó més bé una guia de lectura, d'interpretació dels texts i d'explicació del nostre procediment.

Fonètica

- Grafia *j*: esta grafia apareix, inclús, quan el parlant pronuncia [y], en paraules com: *jo* [yó], *ja* [yá].

En mots molt concrets es pronuncia com en castellà, són castellanismes: "majo", "jota".

- La *-r* final dels infinitus no es pronuncia menys en el cas d'Aiguaviva on també es pronuncien d'altres *-r* finals, com per exemple al mot *major*. Als altres llocs, la *-r* final de paraules com *corder*, *forner*, *primer*, *millor*... tampoc es pronuncien.

- En els grups consonàntics *-nt*, *-lt* en posició final, la *-t* no sona mai. Així: *molt*, *tant*, *sant* es pronuncien "mol", "tan", "san".

- En el grup *-rs* en posició final la *-r* no sona. Així *corders*, *primers*, *forners* es pronuncien "cor-des", "primes", "fornes".

- No es fa tampoc la distinció entre /v/ i /b/. Es pronuncia tot /b/.

- L'apitxat no sols es troba al Matarranya sinó també a la Ribagorça encara que no tant general: Maella, Favara, Valljunquera són els llocs més destacats. De vegades l'apitxat esdevé un fenomen personal.

Una de les manifestacions més típiques de l'apitxat és:

— *gent, menjar* pronunciar-ho com en castellà sona la "ch".

— *casa, brasa* pronunciar-ho com en castellà sona la "s".

● Hem fet notar la diftongació en llocs com Aiguaviva i Valljunquera.

● Fenòmens tals com la palatalització, el fonema /θ/, i el tractament especial de la -a final àtona de Fraga i de Maella són comentats a l'interior al tractar del poble concret on es produeix el fenomen.

Morfosintaxi

● *El verb*: hem conservat totes les variants que hem arreplegat.

● la -v- intervocàlica de l'imperfet d'indicatiu a la tercera persona del singular i del plural desapareix als llocs on estes persones fan l'acabament en -e. Així tenim "anae", "parlaen", "Ren-tae"... Es degut a una pronunciació descuidada i molt més freqüent en els homes. Les dones quasi totes la mantenen. Hi ha homes que, de vegades, també la pronuncien.

● Podem trobar, per a l'imperfet d'indicatiu: *feia, feie, fee, fie, fae* totes elles recollides al diccionari Català-Valencià-Balear.

● També hem escrit formes no recollides a l'esmentat diccionari com "ficaí" *ficava* o "porto" *porti*. Infinitus com "vindre" *venir*, o "tindre" *tenir*.

● És de destacar que, als llocs on fan correctament les terceres persones del singular, en -a, per exemple *ell canta, ell cantava* tenen al plural una formació, pensem, analògica en relació al singular i fan [-an], per exemple "ells cantan" *ells canten*. Hem registrat esta formació del plural de la mateixa manera que hem conservat la tercera persona del singular amb la [-e], "ell cante".

● Totes aquestes variacions respecte a la norma ens han obligat a variar certa ortografia. Així, el present de l'indicatiu a la seua tercera persona del singular farà "fique", "menge" en lloc de *fica* i *menja*.

Al mateix temps, formes que no s'accentuen portaran accent: "anàvan", "éran" quan *anaven, feven, eren* no en porten.

● *L'article*: Hem conservat l'article *lo, los* quan el context fonètic-sintàctic l'admet, és a dir, hi ha vegades que exigeix ser substituït per *el, els* especialment quan va precedit d'una paraula que acaba en vocal, per exemple: *Dis-li que el llibre és nou*. Est fenomen, però, no ocorreix sempre.

Factors prosòdics —una pausa, per exemple—, obliga a utilitzar *lo* i *los*.

Causes de tipus psicològic influeixen també en l'ús d'un o un altre article, és a dir, si es vol posar en relleu la paraula que precedeix a l'article est serà *lo*, *los* per tant de no pronunciar-ho tot junt.

● *Els pronoms*: les mateixes explicacions prosòdiques, psicològiques serveixen per a l'ús de les formes plenes dels pronoms quan van davant del verb: *El raïm se menja amb pa*, *El raïm no es menja amb pa*, *En Miquel te vol*, *En Miquel no et vol*.

Podem fer les mateixes observacions per al cas de *en*: *Ne vols?* *No en vull*, *de fesols*.

Hem conservat també els pronoms *Oi* "mos", "tos", "lis". Est últim l'hem trobat tot sols a Fraga. Pensem que es tracta de un plural analògic en relació al singular *li*.

En quan al pronom adverbial *hi* hem localitzat un ús incorrecte degut a l'anòmala posició dins d'una estructura perifràstica: "va hi haure", "va hi haver", *hi va haver* o *va haver hi*.

● *Els adverbs*: hem acceptat totes les variants d'*allavons* tals com *allavonses*, *allavontes*, *allavorens*, *llavons* que alternen amb *aleshores* i *a la vegada*.

També hem recullit les variants: *alego*, *llego*, *allego*, *lego*.

D'altres com *abans* o expressions com *en acabat*, *més tard*, conviuen amb els corresponents castellanismes, segons comentarem més avant.

● *La preposició*: la preposició *amb* sols l'utilitzaren els narradors d'El Torricó i de Tamarit, i accidentalment algun altre. També el trobem a expressions com *pa amb oli*.

Es sorprenent l'ús de *con* a Benavarri. Als demés llocs s'utilitza *en*.

La preposició *sin* l'hem trobat només a Aigua-viva.

La preposició "hasta" és un castellanisme molt escampat.

Cal advertir que la preposició amb valor de finalitat *per a* a quasi tots els llocs es converteix en "pa". Així mateix *cap a* es converteix en "pac a".

Aragonessismes

És evident que als llocs fronterers lingüísticament n'hi haurà, d'aragonessismes.

Així podem trobar participis en *-au*, *-iu*, especialment a Roda, la preposició *enta* o *ta*, paraules que agafen una *-o* final com *uno*...

Castellanismes

Deixant de banda la nostra fòbia cap al castellanisme tant i més quan és innecessari, n'hem escrit bon grapat dels que ens han dit (d'altres els hem corregit quan era evident que el narrador utilitzava també una altra paraula sinònima i correcta).

Una de les raons de la decisió de conservar-los escrits és que una altra cosa seria negar un estat actual de llengua i segona perquè és un index significatiu del procés de degradació i del perill que corre una llengua que no té la pràctica escolar necessària.

Pensem que no deu de passar inadvertit el fet de que la gran majoria de castellanismes pertanyen a l'àmbit religiós: "Cristo", "Virgen", "iglesia", "comunió", "sepulcro" i que gairebé no apareixen quan es tracta d'expressar la seua activitat econòmica i laboral.

Un altre camp semàntic on és molt freqüent trobar castellanismes pot ser el que indica càrrecs con per exemple "alguasil" *agutzil* o "jefe" *amo* o *cap*.

La convivència de castellanismes com "después" i "antes" amb les seues corresponents expressions autòctones és un fet que ens obliga a plantejar-nos seriosament el tema: guanyarà

"después" a *en acabat*? Possiblement. En alguns llocs, i especialment entre la gent jove, *en acabat* està en total desús.

Un tant curiós resulta el castellanisme "segundo", cas únic dins del seu paradigma dels ordinals. L'hem conservat perquè està molt estès. No deixem d'advertir, però, el seu caràcter extrany a la llengua.

El castellanisme "iglesia" apareix en accent obert o tancat segons ho fage el narrador. Cal advertir que la -s- es pronuncia sonora per tot arreu.

En relació als castellanismes hem de fer notar que, encara que tinguin la mateixa ortografia que el mot castellà, adapten la fonètica al sistema del català. Castellanismes com "entonces", "siguient", "sarsa" és evident que no tenen la mateixa pronunciació que els corresponents mots en castellà: *entonces*, *siguiente*, *zarza*.

Realment amb això no està tot dit. Una vegada acabat est treball ens donem compte de que ens queda molt per fer. El present llibret té tots els defectes d'un primer treball, duptes que potser demà no ho siguin, indecisions pròpies de quan es treballa amb material lingüístic que ha tingut la desgràcia —o la sort— de ser tant polèmic com aquest.

Teresa Claramunt i Adell

INFORMADORS

— José Peré Droch, nascut a Les Paüls l'any 1896.

— Jaume Farré Santromà, nascut a Castanosa l'any 1907.

— Consuelo Saura Extremo, nascuda a Montanui l'any 1918.

— Lluís Tunica Tolo, nascut a Bonansa l'any 1913.

— Carmelo Villarin, nascut a Roda l'any 1933.

— Benjamín Facerías Mañanet, nascut a Benavarri. Té 75 anys.

— José Palacín Ciudad, nascut a Areny. Té 76 anys.

— José Roy Lloret, nascut a Areny. Té 73 anys.

— Antonio Meler Sistac, nascut a Tamarit. Té 79 anys.

— Patrocinio Castanera Aranda, nascuda a Tamarit. Té 81 anys.

— Joan Palomar Roc, nascut a El Torricó. Té 70 anys.

— Nascut a El Torricó. Té 82 anys. Vol guardar l'anonimat.

— Antonio Javierre Pelay, nascut a Saidí. Té 67 anys.

— Ramón Espinosa Castellò, nascut a Fraga. Té 61 anys.

— Pedro Godia Sagarra, nascut a Mequinensa. Té 71 anys.

— José Masdeu Brau, nascut a Favara. Té 84 anys.

— Joaquín Villalba Pinós, nascut a Favara. Té 75 anys.

— José Bielsa Balaguer, nascut a Favara. Té 87 anys.

— Gloria Viver Bondia, nascuda a Maella.

— Alejandro Boira Adrià, nascut a Calaceit l'any 1901.

— Dalmacio Omella Serrano, nascut a Cretes, l'any 1907.

— Eugenio Celma Valls, nascut a Cretes. Té 80 anys.

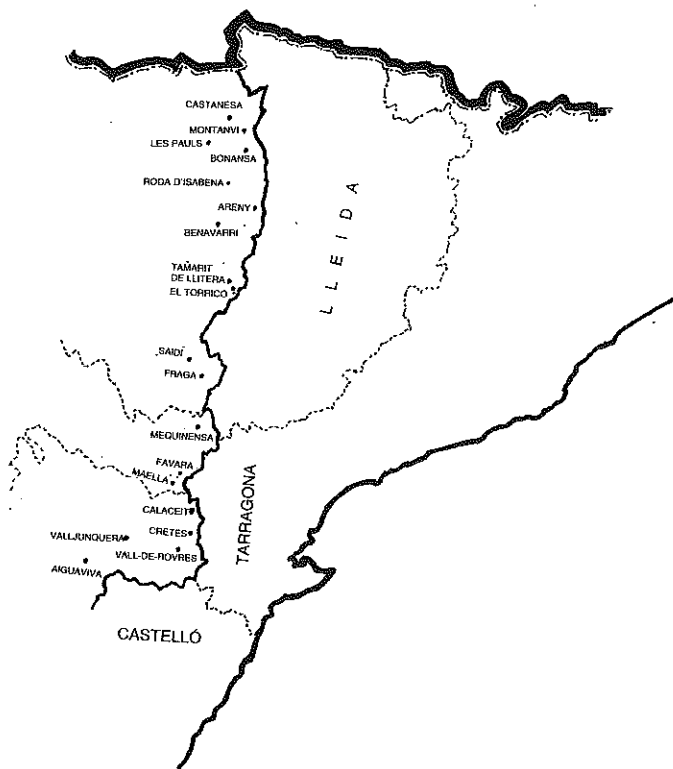
— José Gil Boj, nascut a Pena-roja, l'any 1909. Viu a Cretes des de l'any 1926.

— Agustí Puyo Mulet, nascut a Cretes. Té 82 anys.

— Lucila Falgàs Zapater, nascuda a Vall-de-roures.

— Soledad Buegués Badía, nascuda a Valljunquera l'any 1901.

— Antonia Altabella Margelí, nascuda a Aiguaviva. Té 58 anys.

LES PAÜLS*

Sant Antoni del gener ara no es celebra però antes sí. Févan festa. No treballàvan. Era la festa dels animals. Estava també Sant Sebastià que són a pocs dies un de l'altre, la Virgen de marzo, la Candelera, també.

Una Cofradia que tenim, lo dia de la Virgen de marzo, dava cuentas de tot. Aquell dia també arrendàvan uns prats que tenim. Els arrendàvan per a tot l'any. Mos reuníam tot lo lloc i portàvam beure. Cada un mos emportàvam la berena i el vino el dava la Cofradia. Anàvam a berenar allà a la casa del lloc. Ara també arréndan els prats. Lo dia de la Virgen no perquè ja no fan festa. Ho fan al diumenge siguiente. I ja no fan res més.

* Les Paüls és un dels pobles de l'Alta Ribagorça on es palatalitzen els grups *pl*, *bl*, *kl*, *fl* en qualsevol posició, bé al començament de paraula bé al mig de la paraula. Així, a paraules com *plaça*, *blat* ells pronuncien "pllaça" i "blat".

Més tard veniva la Setmana Santa i févan el Calvari. Anàvan ací baix que hi ha una ermita. Hi van penitents i tot. Ara ni Calvari ni res. A Pasqua févan festa, a la primera. A la segunda Pasqua févan una romeria. Anàvan allà a una ermita que deu de ser casi a dos hores d'ací. Hi anàvam en monturas, a la vegada. Ara no n'hi ha cap ací, de montura. Anàvan allà en música i tot, a l'ermita de Santa Llúcia que diuen. Està allà anant a Bonansa. El capellà diva Missa allí i, en acabat, dinàvam. Después de dinar févan ball allí. Per la tarde tornàvan cap ací i févan ball a la plaça. I ja s'acabava.

L'altra festa que veniva, la maior, la févan enta Sant Llorenç, el deu d'Agost però resultava que ací estàvan tots treballant, replegant herba, segant blat... Ara blat no n'hi ha. I van dir: "hau-rem de canviar-la perquè això no pot ser. Els peons al campo segant i naltres a la plaça". Las mossas estàvan a la plaça però de maitino tenívan que anar a lligar el blat que évan segat... Veniva mal.

Ara la van canviar i la van posar a primers de setembre, el dia cinc, que hi ha un Sant Llorenç, també. Ara la fan quan volen; guan mateix la van fer el diumenge siguiente de la Virgen.

Fogueras ne fan enta Sant Joan. Preparan uns montons de llenya... a eixe serrall. Ara no hi

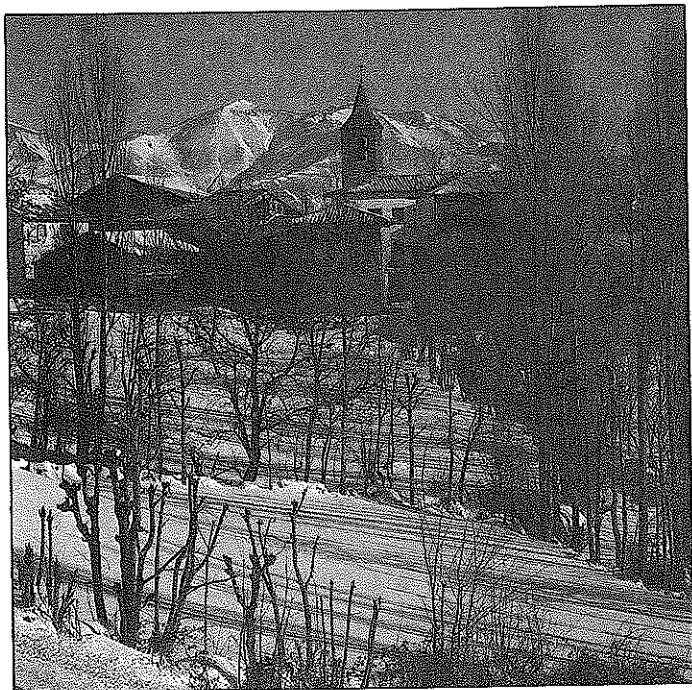
van però ací dalt encara ho fan, al boixiguer que digam. Allà a les nou de la nit o les deu donan foc. Hi pòrtan unas fallas cada uno. Se las fan de las cordas que sacan ara de las pacas, súcan un poc de gas-oil i corren per ací per la plaça. L'ajuntament els dóna algo de beure. Ja no fan res, ara. Ah! de maitino van a pendre el ros de Sant Joan que diuen i a llavar-se a la font, a una que hi ha astí baix mateix, al cano.

Ta Nadal antes sí, févan música i ballàvan hasta les dotze i, en acabat, anàvan a Missa i en tornar de Missa cap a casa. Févan col.lació a casa, una bona tassa de caldo i piscas.

Els xiquets anàvan el dia de cap d'any per las casas, a vere els padrinos i els donàvan una panereta de cosas, lo que hi eva a la casa. Primer un garllant —és una pasta redona, de coca—. El qui era padrino de varios en feva i qui no, a un sols. A més a més els dàvan torrons, grecas¹, nous, pomas, peras...

Carnestoltas ne févan tres días ací. N'hi eva que es vestívan de dona, altres se vestívan de soldats... Anàvan per eixos llocs i els dàvan cosas. Replegàvan algo de las casas i, en acabat, ho févan coure i s'ho mejàvan tots astí a la plaça.

1. Nous.

Les Paüls. Foto Fernando Biarge.

Quan quintàvan févan festa. A vegadas, quan marxàvan ta soldat se reunívan i févan festa, també. Ta la festa maior plantàvan un arbre a la plaça los mossos que hi eva al lloc. I a la vegada févan corridas de sacs. Al qui antes arribava li dàvan dos galls.

Ací ara viuen tots de las vacas. Algún dia hi eva més animals: mulas, matxos, egüas... però ara d'això no n'hai brenca. Van tots en tractor i prou. Ara de la llet també viuen molt. La ve a buscar la cooperativa que tenim allà, a la Pobla de Segur.

En són pocs ara ací. Ha baixat molt açò. Las donas que no volen criar! No en tenan més que un o dos i antes n'hi eva set, vuit, deu...

Fa mesos que no plou. Antes, en vere aquella boira ací dalt, no faltava aigua. Ara ja l'han vista tots molts dies i no ha plogut. Patatas no sé si en collirem, guan. No se'n farà guaires. Si no plou, no pot ser.

Ací no es pot esquiar però ja n'hi ha de puestos, ja. Si els apareiessen... però... Astí mateix, des de dalt hasta baix que é plano però no es volen gastar quartos.

Fires en van fer una quan la guerra però, després ja no n'han fet més. Ara compran els animals a casa mateix... no t'hi cal portar-los. Antes tenívas que anar a Castilló de Sos, a Bonansa, a Pont de Suert... però ara no. Com ara no hi ha més que vedells, vacas i vedells. Bestiar poc.

Févan rogativas, quan feva sequera, a l'ermita de Santa Paula. Però ara no hi é la santa tampoc. Un capellà que hi eva se la va emportar. Ara no hi é més que l'ermita. I é antiga. É romà-

nica. Per astí n'hi ha moltes, de iglèsias romàniques. Astí dalt mateix, a Villarrué n'hi ha una de ben bonica, romànica, del segle onze. É monument artístic.

Ara hi ha catorze o quinze xiquets que van a l'escola. Ténan un mestre per a tots. Quan jo eva petit n'hi anàvan noranta o noranta i dos, en un mestre sol, que eva sord. Quan acabàvan els vuit anys d'escola ténan que anar fora, a Castilló o a Benavarri. I Benavarri està lluny. Vénan sols cada quinze dias.

CASTANESA

Aquí a la plaça, es feva un ball molt gran, tot lo jovent del poble i casats i tot. Es feva una festa molt bonica. Tota la gent estàvan pels balcons mirant el ball típic del poble, *El Ball Pla*.

Aleshores quan ballàvan *El Ball Pla* cada un, en la seua parella, l'un tirava per aquell carrer, l'altre per l'altre i l'altre per l'altre i tots venívan a fer cap aquí, altra vegada a la plaça. Vet aquí.

Después févan aquí el ball dels majordoms i canviàvan els majordoms. Els majordoms són els que es nombran per a portar la festa. Surtívan els vells i ja quedàvan els de l'any que ve.

Les festes es févan per Sant Pere. La festa petita es feva per Sant Martí, qüestió de passar-s'ho bé, lo que es pogués.

Per Sant Joan també, per Sant Joan es févan uns falcars de tea, de fusta de pi, del cor del pi. I el jovent anàvan cap aquí, cap allà a buscar foc. I aquí es feva una garbera de foc!

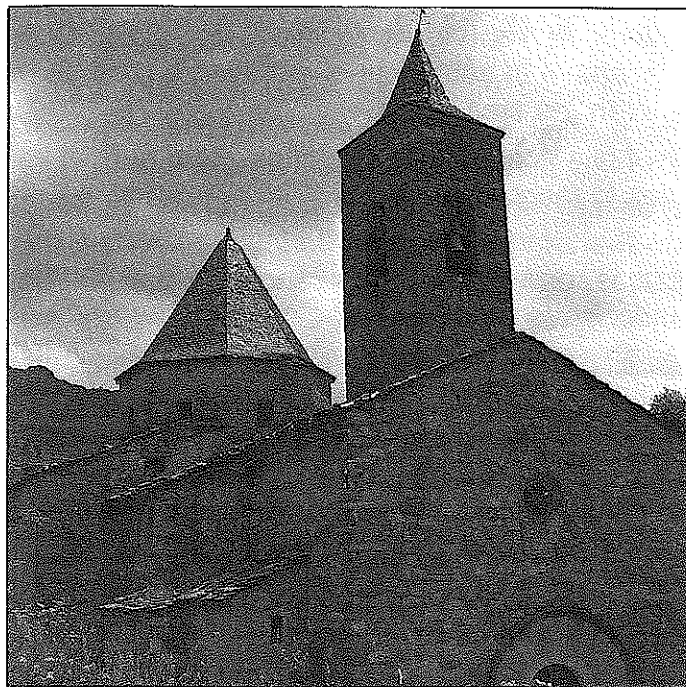
Févan aquí una foguera i es begueva i es menjava i... s'estàvan tota la nit aquí. Al matí era costum molt d'anar-se'n per eixos trossos, que hi era l'ordi, i es revolcàvan allí perquè era una cosa: un que tingués, diguem sarna, a un suposar, es revolcava allí i diu que es curava. Al maití, ben aviat, tothom a rentar-se a la font. A casa no es rentava ningú. Diu que l'aigua de Sant Joan era aigua beneïda. I era eixe el costum.

Carnestoltes se'n feva moltíssimes aquí. A lo millor surtívan aquí quinze o setze parelles, tots vestits cosa bé. Uns es vestívan de calça curta, allò d'abans, altres es vestívan de dones i venga olles de caldo... a menjar i veure bé, tot lo que se podia. Totes les mestresses févan lo menjar millor que podévan. Anàvan en la cara tapada però, com eran tots d'aquí: "mira aquell ten que ser fulano, aquell ten que ser sotano". Vet aquí.

Un altre es posava una roba gran, en una canya de pescar. Penjàvan caramelos allí. Com un ham, però que no punxassa. I anava trucant a la canya i els crios anant acaçant la canya. I els crios tots allí... el que més listo era l'agafava i el que no, es quedava sense cap. Figueu també n'hi penjàvan, de la canya, ja ho crec. L'home de la canya es disfrassava en unes teles que en diem aquí màrfeques, que és una cosa que es posava al llit antes per a que el colxó no patís, plenes de palla.

Después anàvan a fer una plega. Puguer replegàvan vint dotzenes d'ous. A la nit coíam els ous en truites i a menjar truites.

Después jugàvan a... posàvan pega (pega és una cosa en la que mascararan el bestiar). I posàvan una paella, penjada a la paret, i els crios anà-

Castanesa. Església. Foto Fernando Biarge.

van allí a vere qui sabeva agafar una pesseta que estava apegada en pega al mig de la paella. I tots se posàvan mascarats...! Févan xocolate també i se'l dàvan de l'un a l'altre, però en los ulls tapats i es posàvan fets una calamitat; allò era una rissa gran. Vet aquí.

L'enterro de la sardina el févan a la nit. Ves-tívan un ninot i li llegívan la sentència. Veniva a resultar que, com que havia fet tant el tarambana i això, el venívan a fusellar. Vet aquí. Quan s'acabava la sentència el matàvan a tiros. Si en tiravan, de tiros aquí!

I ja s'acabava Carnestoltes. Però durava vuit dies lo menos.

Per a la Setmana Santa févan el calvari, des-calços, en una soga i un llençol... i, apa. En una cadena als peus, també.

El dillums de Pasqua moltes vegades anàvan a menjar-se un corder aquí a les afores. Mos reuníam deu o quinze o vint... allí no s'hi anava tots. Lo que era molt de costum és que anàvam a cantar missa i mos convidava el capellà a beure vi del que beuen ells.

Per a Sant Antoni es guarnívan els animals i després es traévan a fora de les quadres per a fer la bendició. Aquí ramaderia n'hi ha molta. Hi ha bestiar de llana. Després hi ha una vacada que hi haurà unes mil vaques, pot ser cinquanta

amunt o cinquanta avall, això segons l'any. Estan a la montanya, totes en un ramat.

Les festes dels quintos també es févan. Ball i això, a despedir els quintos. Es solia plantar un arbre que tenia lo menos catorze o quinze metros. Es plantàvan abets. Es vedévan de molt lluny. I els nois, de nit, agafàvan vi... i festa. Els nois anàvan a tallar l'arbre i es portava al coll. Era una cosa molt pesada, però com aquí hi era molts nois i valents, se feva tot.

Romeria se'n feva una a Sant Pere Màrtir. Tres nois, quatre o cinc anàvan a voltejar les campanes. Això semblava...! N'hi ha de molt bones. Hi ha com un pilaret. Quan surtíam de la iglèsia començàvan a voltejar les campanes i els cantadors cantant. Allí portàvan tots la millor berena que podévan portar. Tots se convidàvan d'uns als altres i portavem una càrrega de vi, diguem, vuit o deu decàlitros. I tothom a beure i a menjar... n'hi era d'un poc abusadors i quan tornàvan a baixar els havian de baixar casi al coll. Vet aquí.

Van fer aquell pilar de Sant Pere Màrtir perquè diu que apedregava. I després de fer-lo ja no apedregava.

N'hi ha un altre de Sant Silvestre per aquí per la carretera. Ara hi ha carretera que aleshores no hi era. Allí també es feva una altra reunió molt

bonica. Févan rogatives. Se li cantàvan los goigs, se feva una gran berena i a vegades agafava allí una granissada i tenias que escapar com podavas. Vet aquí. Però, era la diversió del poble i tothom s'ho passava molt bé.

MONTANUÍ

La festa maior ere el dia vuit de setembre. Feven la festa bastant maja. Els músics, quan jo, de la meua època eren el músics d'Arinyà que díen. Hi havie set o vuit músics i aquí hi ere un arbre molt gran que tenive una soca així, gran. Dins hi cabiven los músics. I allí tocàven.

Primer ballaven els maiordoms. Ballaven *El Tatero* que diuen. A continuació el passacalles i tot això que se fa a les festes. Al resum, al tercer dia, perquè en feven tres dies, ja canviaven els majordoms. Feven un ball d'això que en diuen el *Ball Pla*. Tocaven els músics al puiol i rodaven la gent, rodavem tot lo poble en lo *Ball Pla*. Sí, ere una festa maja.

El Tatero ere un ball típic que encara el ballen. En particular a Vilaller encara el ballen. Ací no el ballen perquè... no ho sé per què, perquè no el saben tocar els músics. Sempre l'haviem ballat. El ballaven els tres maiordoms. Ara fan maiordoms casats i maiordoms solters. Si tenive germana ballave en la germana o si no en

una coneguda. El ballaven agarrats de la mà o deixats anar. El ball ja el sabem prou, ja ho crec. L'hem ballat molt.

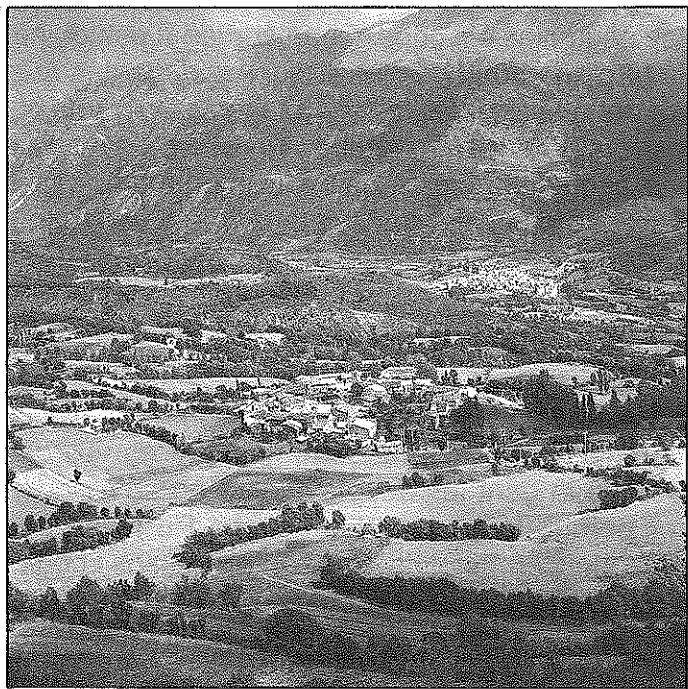
Ara fem les festes el rader diumenge d'agost. Ara la gent són molts a Barcelona i a altres poblacions grans. A Saragossa també. I ara, al més d'agost, tothom ten les vacances, enta el més de setembre. Quan arribave el més de setembre ja no hi ere ningú. Teniven que anar tots a treballar. No hi ere joventut. I les festes sense joventut no es poden fer. Ara, com hi és més gent, és prou divertit. Aquí, tothom a la plaça... fa molt bonic!

A Sant Joan corren les falles. Ara no hi ha molta joventut, pero abans n'hi havie molta. Aquí a esta serra feven el faro i la fareta (el faro i la fareta eren un montó d'argilagues i boixos i l'enceniven. Estes eren les falles dels nens). El rader que es casave tenive que cuidar-se'n, de fer el faro i la fareta. Anaven a dalt a encendre les falles —un bastó bastant llarg, tea de pi, llenya bona—. En acabat, baixen tota la montanya hasta que arriben aquí a la plaça i fan una foguera. Abans que eren músics d'estos solts, vull dir, que eren músics de patacada... també teniven músics a Sant Joan i ballavem.

Les falles eren de nit. Marxaven allà al caent de la nit. Encara hi van, encara. Ja s'ha perdut molt perquè casi no hi ha nens. Ara s'han de pre-

parar ells el faro i la fareta. No ho va a preparar ningú. Si no, s'emporten un braçat de palla.

Aquí baix feen la foguera. Encara la fan tots els anys. Els donaven vi als qui anaven a córrer les falles i a casa ja els donaves el menjar... Ara en beu tothom, de vi, els que han corregut les

Montanui. Panoràmica. Foto Angel Vicién.

falles i els que no les han corregudes. Mos reunin tot lo poble i anam a veure els fallaires. Pel matí, anam a agafar els bastonets que han quedat una miqueteta cremats i els portam a l'hort perquè així diu que no s'hi agafen les cuques. I també anam a sembrar l'esquirola, el dia de Sant Joan.

A Sant Antoni abans sí que en feen, de festa. Ara no. Els que tenen una mica de devoció van a oir missa a Vilaller. Abans la celebraven tocant les esquelles els crios. Quan surtien d'estudi, per la tarde, ja agafaven les esquelles. Quantes més ne podeven agafar millor i a tocar-les per tots els carrers. I l'endemà, també. Tot el dia anaven en les esquelles, cap a dalt a la montanya, cap a baix cap a la casa de Quintana que diuen, cap a Escaner... se passaven un dia molt divertit els crios! Ara ja ho han tret. Després els donaven beure. Alguns anys beneïen els animals però no sempre.

Carnestoltes eren molt gracioses. Abans, però, es podeve fer les bromes que es vulgués perquè la gent les acceptave. Ara no se'n poden fer perquè la gent no les accepte. En féven tres dies, de Carnestoltes. Però en disfrassos i bodes i tot. Una vegada van casar a un senyor i una senyora i va ser molt bonic perquè li va dir:

— "Vols tu, Ramón Baldanes, a Teresa Monyina per esposa?"

I tothom a riure.

Per a Carnestoltes passaven a fer una plega i aleshores feven un sopar tota la joventut. Els donaven ous, llonganissa, tocino, fesols... i de tot.

Setmana Santa abans ere una festa molt bonica. Ara ni bonica ni lletja perquè no en fan gota. El qui hi vol anar ha d'anar fora del poble. Allavons sí, ho feven molt guapo... feven penitents, anaven al Calvari. Ara ja s'ha acabat tot.

Per Pasqua de l'Esprit Sant ere la festa petita i el dilluns anaven a la Virgen de Viver. Ara ja està la capella desfeta però ere molt maja.

Lo dia 14 de juny anam a Sant Aventí, a dalt a la serra, al cap d'un turó. Des d'allí es veu tot l'Aragó i tota esta part de Lleida. La gent se'n va allí i se'n porte prou teca. L'alcalde porte un bot de vi. Ell pague el vi. Allí hi va tothom. Si no és quatre vells que no poden anar-hi, tothom hi va. Es el dia catorze però casi bé ja ho fant coincidir en diumenge. Perquè hi havie vegades que tothom estave a la montanya i no podeve haver festa.

Avans feven la festa de Santa Creu perquè ere el patró de la iglèsia. A la vetlla de Santes Creus, a les dotze de la nit, anàvem a fer el Calvari. Ere un vot que haviem fet perquè hi va haver una epidèmia a este poble. Ara també la fem, la festa, pero ja no fem el Calvari.

Santa Creu és el patró de la iglèsia i Sant Marc és el patró del poble.

Per Nadal abans, quan jo, encara anàvem a buscar el ninou. El ninou ere un regalo que et feven. A lo millor una panereta d'ous, figues, torrons... torrons si n'hi ere! Anaves a casa del padrí, a buscar el ninou.

Rogatives també en feven. Alguna vegada vam anar a la Virgen de Lluern. Quan hi havie molta sequera, mos ajuntàvem i févem un aplec. Allí hi acudíem pobles de l'Aragó i també de Catalunya. I es feve una gran festa.

BONANSA*

La vetlla de las festas, que són per al quinze d'Agost, passa el pasacalles pels carrers. Primer de tot van a casa de l'alcalde, después a l'ajuntament. A la nit hi ha la preparació de la festa. Fan un envelat a la plaça, en pins, i ja hasta l'endemà.

L'endemà fan missa i, en acabat, ball. El ball l'han de montar els maiordoms, primer, segon i tercer. Ells són els qui ténan que ballar primer. Si tenívan germanas, en germanas i si no tenívan germanas en "las niñas bonitas" del poble. Ells han de ballar el ball sol. Aleshores quan ja havian ballat el ball ja podeva ballar tothom. S'enfadàvan i tot si uns altres ballàvan primer que ells.

Aleshores veniva que las xicotas era una pena molt gran perquè resultava que si hi era una xicota al poble que s'eva renyit en los mossos o

* Bonansa és també un dels llocs on es palatalitzen el grups consonàntics *pl, bl, kl, fl*. Així on està escrit *poble* i *plaça* ells diuen "poble" i "pllaça".

teniva enemistat en los maiordoms o lo que fos, resulta que aquella xicota se teniva que estar a casa perquè no podia anar a la plaça. Què tragèdia més gran era ixa!

Es dava pocs casos però, se'n dava.

I si eva ball per entre l'an al poble, la xicota que no s'anava a buscar no tenia dret d'anar al ball. Què salvatjadas més grans! I així passava. Això ja va vindre que es va acabar. I millor perquè eva molt trist... Una xicota que, per lo que fos, tingués enemistat en los mossos del poble, no la deixessen anar a la plaça. Era una injustícia molt gran. I si no l'anàvan a buscar, no hi podia anar.

La segona festa era la de Santa Coloma i cap d'an. Aleshores févan això dels casaments. Se casàvan els mossos. Posàvan a una gorra tots los noms de las xicotas i tots los noms dels xicots a un altre i aleshores sacàvan un paper d'un puesto (igual que a la loteria) i un altre paper d'un altre puesto. I a vegades li tocava, a un xavalet de quinze anys, li tocava en una mosca de vint o vint i cinc anys, i a un mosso molt tiesso li tocava una mosca no gaire guapa o una canalleta. De tardí, quan anàvan al ball, cada un a ballar en lo seu. I allò era la rissa per a tothom.

Ja va vindre que vam dir: "estas bodas no van bé, estas bodas no van bé. Ham de ballar cada un en la qui mos faigue goi".

Aleshores, quan ja havien fet las bodas, anàvan a pegar els paperets a las portas de las casas de las xicotas: "Fulano de Tal en Fulano de Tal". I pel maití las xicotas se llevàvan aviat per a vere en quí els havia tocat.

Se feva una plega per Carnestoltas. Se disfrassàvan i anàvan a la plega. Aleshores l'un li dava ous i cansalada perquè tot açò de carniceries a estos pobles no hi era res, cosas de casa. I com que no era més que misèria pel món, allò era més que una festa. Aleshores allà a una casa que ho vulguessen fer, ho févan. Preparàvan el menjar per a tots, per a tota la joventut del poble.

Después veniva la Quaresma i aleshores anàvan a cantar la desperta. Jo encara hi hai anat, de maití, a punta de dia. En acabat de cantar la desperta, a dir el rosari a la iglèsia i, havent dit el rosari a la iglèsia, cap a casa. La desperta era cantar uns cants molt majos a la Virgen, sempre a la Virgen. Hi havia varies estrofes.

Las Carnestoltas, aleshores, no éran més que disfrassos i allò que févan que vestívan a un home com una mula. Li posàvan una forca al cap i pareixeva que teniva orelles i aleshores aquella mula la venévan i la compràvan. La collàvan darrera un ruc i el vestívan en unas moriscas —unas coronas en uns floreros que se'n dívan moriscas—, el pitral de cascabells. Févan com una fira. Un veneva el ruc i el que l'hi comprava

Bonansa. Panoràmica. Foto Fernando Biarge.

diva que era guit i que no el voleva. I tothom a riure. Tot lo poble era junt i, en acabat, ja s'acabava la festa allí.

A la nit veniva lo dels pastors perquè aleshores hi era ací nou ramats. Aleshores hi era nou pastors i eixos pastors, com éran a guardar a fora...

no estàvan en la gent i per a que participessen de la festa els guardàvan uns litros de vi i aleshores aquells pastors beguévan el vi i es portàvan el menjar de casa. Févan una festa tots junts, los pastors. I m'acordo que cantàvan:

— “Detrás de mi compañía
ninguno beberà
mientras yo no dispare
ninguno beberá.
Que beba, que beba
y siempre beberá”

I aleshores ell begueva.

— “Que beba, que beba,
que beba i que pom!”

I se'n teniva que deixar, de beure. Aleshores saltàvan tots:

— “I no li ha feito mal!”

I allí mos fartàvam de riure, com los pobrets, i au, i alegrets, i au.

Per a Sant Antoni févan allò de la bendició dels animals: els parells dels bous i els matxos de carrell. Els bendeciva el capellà ací a la plaça. Això en divan Sant Antoni dels animals i l'altre Sant Antoni era el de la gent, el de gener i el de juny.

Per a Sant Joan févan un faro astí a la plaça, de llenya i aleshores févan las fallas i els mossos

anàvan allà, més lluny, a la Serva i la canalla, los xicotets, anàven ací a Sant Eventí. Puiava una persona gran a acompanyar a la canalla. Baixàvan en una filera i des d'astí es veguévan las fallas dels altres pobles perquè això era molt vistós. Veguévan als de Montanui als de Sirés, als de Boí també.

Baixàvan els mossos d'allà i els xicotets d'ací i posàvan las fallas al mig de la fogata. Al ros de Sant Joan posàvan una ferrada d'aigua al ras per a rentar-se la cara. I altres sacàvan els animals a pèixer, per a que mengessen herba de Sant Joan perquè creguévan que era una medecina. Un any jo teniva las crabas tinyosas i les vai agafar i les vai portar a dins de la bassa, astí baix. Van entrar per un costat i van eixir per l'altre. I es van curar.

El rader dissabte de mai anàvam a la Virgen de la Mola. Allí mos replegàvam. Hi acudívan dos pobles de Catalunya: Pont de Suert i Vento-là. I d'ací hi acudiva Bonansa, Sirés, La Torre, Espollà i Gabarrer. Févan una Missa, cantàvan els goigs de la Virgen de la Mola i, en acabat, beneívan los quatre termes.

Per a Santes Creus, la vetlla, févan allò del Calvari. Resàvan un rosari per a que no apedregués. I cada un cap a casa i avant.

Per a Sant Pere Màrtir févan la bendició de la barsa, de las gabarreras. I d'aquellas barsas en

févan unas creuetas. Els posàvan una miqueteta de cera del moliment de Setmana Santa i aleshores allò, aquelles creuetas, les anàvan a plantar als blats per a que els guardés de la pedra. Quan segàvam, aleshores el qui sabia on era la creueta se n'escapava però, el qui la trobava teniva que resar... Paràvan i a la creueta li donàvan vi. Resàvan un Padrenuestro donant gràcias perquè no havia apedregat i s'acabava ja la festa. I mira, descansàvan una mica.

A festas hi era un ball que el ballava tothom. Era El Ball Pla. Era així com una manera de sardana. Ballàvan tots junts, a la plaça, en un corro.

RODA D'ISABENA*

Ara las festas maiors són el segundo dia d'agosto. Aquí la festa de Roda és Sant Agustín, el vint-i-vuit d'agosto. Las festas de Roda són algo aplicau a l'home de Roda, digam, llaurador. I per ixo las festas de Sant Agustín éran molt apropiadas en l'època en que les celebràvan perquè ja évan acabau totas las características de l'agricultura: trillar, la recolección, tot bastant preparau. I a la vez, la gent, ara van de vacances, pero a la vez penso que tenívan una setmana de

* Roda és un dels llocs on trobem una parla de transició. Per això hi ha bon munt d'aragonessismes que ens hem proposat conservar per tal de reflexar la parla local.

Aleshores hi trobem també el fonema θ (pronunciat com en castellà la sílaba *za, ce, ci, zo, zu*). Eixe és un fenomen autòcton que trobarem també a uns altres llocs. Així *mosses, peregrinacions, difícil* pronunciat *móθas, peregrinaθions, difiθil*.

No és general l'apitxat (podeu veure al pròleg en què consisteix) encara que hi ha algunes paraules apitxades com per exemple *gent*, "xen".

finals d'agost molt familiar i per això jo penso que van celebrar la festa a finals d'Agosto. Potser fosse una casualitat que Sant Agustín fosse el vint-i-vuit però com no n'hai datos de quan va podre emezar... Aquí la catedral de Roda va estar dirigida pels agustinianos i penso que ho van compaginar tot un poco: la festa i l'agricultura.

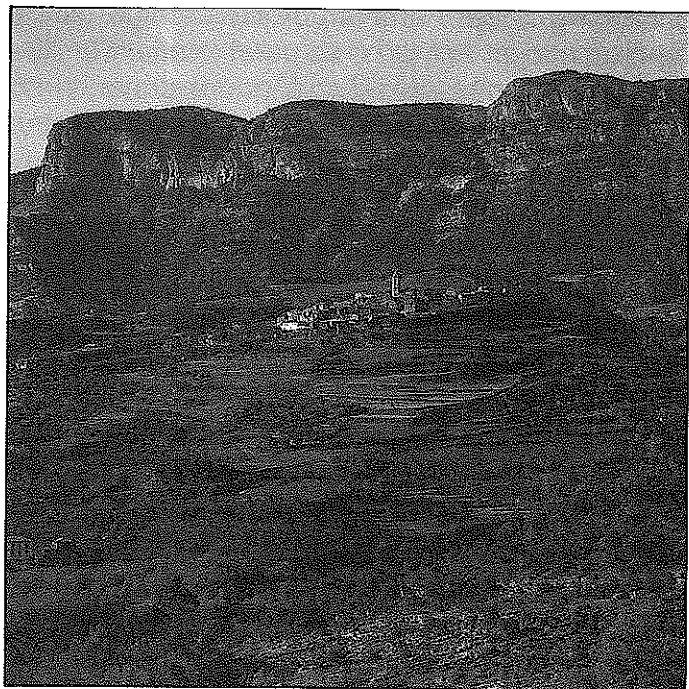
Ara las celebren a primeros d'agosto. Ja no queda casi nadie que es dedique a l'agricultura però entorpecen molto el poco treball que hi hai de laboral, diguem. Estem cosetxant, tenim que replegar palla però ja queda tant poca gent d'això que gana el turismo al treball de cada dia, a la gent del llugar, per ixo.

Les festes de Sant Agustín es celebràvan con molto respecto però a més éran molt folklòricas perquè se buscava una orquesta i veniva la víspera de la festa. Normalmente veniva un cantador que era de La Perdiguera o de Santa Vecina o de Morilla. Per la nit, quan arribava, un poco antes d'entrar al llugar s'empezava la ronda. S'anava a cantar dos o tres jotas a Sant Agustín, a la Catedral. Aquella nit se rondava a todas las mossas. Al dia siguiente se celebrava una jota molt maja acompanyada per l'orquestra. Después ja se feva un rato de ball. Per la nit veniva molta gent de tots los llugars. Tota la gent que estava a la festa estava invitada per tot el llugar

i venixen d'on fossen sabévan que tenívan la comida assegurada. I si veniva uno que no el coneixeva nadie i anava con otro amigo també tenívan minjar. Ara ja no se pareix nada. Tots llevant dos mil pessetes per a podre cenar, o no cenar, o se quedan a la plaça, o no mos preocupam, ja. Això fa vint o vint-i-cinc anys encara hi existiva perquè has de pensar que ací, a Roda, no hi eva carretera hasta fa vint-i-dos anys i no era tant fàcil puia-hi.

El segundo dia, aquí, a la vora del llugar hi ha una ermita que se diu la Virgen del Pilar. Anàvan a missa, també con els músics. Quan arribàvan preparàvan la ronda per a fer el rescate: replegar els diners per a podre pagar els gastos de la festa. La gent s'esmeràvan molto. Encara es fa ara i se saca per a podre pagar la festa. Per a fer el rescate se preparava uns argadells i la mula s'adornava con albahaca, con rams, con campanillas. Aquello semblava que els argadells eran per a posar cocas o lo que donassen la gent.

El maiordom de la festa anava encima de la mula. La ronda durava tres o quatre horas i consistiva en cantar una jota a cada casa. Después se posava ja un dinero i al que tirava cinco duros le cantàvan. A las mossas se les cantava. A les del llugar i a les que no eran del llugar encara que no paguessen. Ixa era una de las cosas típicas de la festa de Roda.

Roda d'Isàbena. Vista general. Foto Fernando Biarge.

Alguns anys s'incluïa també la pastorada: és replegar cada cinco a seis anys las ocurrències de la gent i per mediació de verso dir-les a la plaça. Pero antes vine un romance que se presenta uno i simula que és un pastor que vol buscar treball. Pregunta a on va la gent i li diuen que ha

sentiu que las campanas tocàvan a Roda i ha veniu a veri lo que passava.

El pastor i el rabadà fan el romance en honor a Sant Agustín. Después tot el romance de la conversación per a fer el trate a ver si se'l quedava el pastor al rabadà per a fer de pastor. És tot exagerant. Le pregunta que què és lo que li demana per guardar las ovellas. I le diu que ell é un home molt sencillo, que no vol gran cosa:

— “Yo lo que quiero,
(de jornal no le quiero res)
Ara, sí que quiero
un bon desayuno”

I le diu que es vol beure “un litro d'anis i media pieza de pan” per a desaiunar. Per a almorzar que vol “una craba con patas, cuero i cuernos, tot” i que allà a las diez, també “media bota de vino con un caldero de sopas”. I que “a medio dia no guaire, que sólo vol medio... i...” ja no me n'acordo. I le diu el que el contrata: bueno, i no vol vosté res més? Diu “no, no, ja no quiero res més”.

— I com no demana la unción
per si se rebantava?

Ara ha perdiu esto molto perquè se tin que fer, per a ser maja, com enraonam aquí però molta gent no s'entera.

L'atro dia, uno va llevar las güellas a la montanya —esto també saldrà a la pastorada— y se va quedar aquí baix al pont de la Codonyera que le dim i es va quedar dormit el pastor i l'amo. Quan se van despertar no van trobar las güellas. Después va marxar l'amo i va trobar las güellas però se va perdre el pastor buscant-las. Eixo s'apanyarà i ho direm a la pastorada. I moltes cosas que anirant sallint.

Jo sempre digo que Roda era un llogar de cultura i t'ho demuestra tal com està feito el llogar i les plantacions. La gent se sentívan dominants dels atros llogars. Hi eva un ditxo de les gents dels llogars que diva:

Si vas a Roda i no é festa
o hi era ayer o sirà deman

El llogar va ser, quan el van acabar de fer, perfecto. Una casa no se comeva l'atra. Pensa que el llogar de Roda estava amurallau, que hi era tres portas d'entrada i a l'hora que les pareixeva se tancava. Eixas entradas comunicàvan todas.

Era un llogar de descanso per al pasajero. Passàvan la gent igual que ara vénan con autobuses a visitar Roda, a la vez hi era unes peregrinacions i estava todo molto ben preparau per a que la gent poguessen parar a Roda. Era tot un cruce de caminos. Ara ja s'han perdiu. Seria molt

diffícil que una atra gent ho entenga perquè es tin que patear i es tin que veri Roda fa només 35 anys i vedevas lo ben cuidau que estava tot. Roda va arribar a ser un llogar de molt prestigio.

Ara es pot comparar. Des d'aquí allà dalt no havias visto res de terra ni cap riba. Era un olivar així, tot eran oliveras, tupiu i ben cuidadas. I mentre les vam tindre no te'n davas que tenivas algo més que els atres llogars. Ara que las oliveras se van perdent, quan t'has dau cuenta que et vas quedant a l'altura dels demés, te donas cuenta i dius: "Mira tu la categoría que teniva".

Aquí teníam festa el dia de Sant Vicente perquè és patró de Roda i el dia de Sant Valero perquè Sant Valero Obispo va ser obispo de Zaragoza i obispo de Roda, el dia de Sant Ramón... també és obispo i patró de Roda.

Aquí tenívan la romeria de Sant Salvador, el 6 d'agosto, molt típica. El dia de Sant Ramón i el dia de Sant Salvador s'han conservau, no s'han pasau a los domingos.

Antes era encara més maja perquè se donava coca. Cuatro o cinco dias antes passàvan los encarregats replegant blat. Si jo eva triallau i l'atro no i a lo millor no teniva blat, anava i l'amprava. L'un dava un almud, la casa que teniva més fincas en dava un quartal. Porgàvam

el blat i en donàvan als xinons¹. La víspera se buscàvan donas que anàvan al molino. Se moleva el grano i els mossos, lo majo era poder-les robar una coca del forn. A lo mejor te'n dàvan una però eixa no era bona, se teniva que robar.

El dia de Sant Salvador anàvan allà dalt, a l'ermita, bendecívan la coca i en davan una per a cada cuatro. Per la tarde mos reuníam tota la gent del llugar a la plaça i se reparte la coca que ha sobrau. I donan vino, també.

Rogativas també en févan. El motivo de les rogativas es que... Se tin que traslladar uno a la vida dels Santos. A Sant Ramón lo van expulsar de Barbastro i diuen que uno dels puestos on va ser acogiu va ser a Capella. Diuen que els va dir a la gent dels llugars que demanessen una gràcia que la concederia. Le van demanar la gràcia de l'aigua. Se van comprometre a fer una festa a Sant Ramón tanto si eva ploviu com si no eva ploviu, el 25 d'abril. Las rogativas dels llugars tenívan que estar presididas per gent de Capella. Alguna vez évan puiau els de Capella fent Rogativas a Roda, en temps de sequera.

En realitat, las festas típicas d'aquí estàvan molt dominadas per la Iglésia.

1. Xinon = Tocino

ARENY*

Lo *Ball del Rogle* se ballava a la plaça de damunt, en una foguera al mig, grandiosa. I només lo ballavan nois. Se ballava en los braços alts i es feva davant dels músics. D'aquí va baixar un individu músic a Barcelona i enviava els balls als músics. Lo ballàvan allà dalt a la plaça, a la festa maior. Començava el ball, tres o quatre pessas i después baixàvan a la plaça d'aquí.

Las noias no el van ballar mai. Només ho hai vist a Montjuich, a Barcelona. Lo músic aquell lo va portar a Barcelona. Ara l'ha ensenyat a estos altra vegada, però, ja diferent. Aquí van vestits en calça curta. Bueno, no. Això era abans. Después ja ho févan igual que natres ara.

Las festas són el 23 de maig, per el Sant Crist. Era Sant Martí lo patró però com no ploieva hi van posar lo Sant Crist i sempre ha plogut

* La palatalització dels grups /pl/, /bl/, /kl/ també afecta al parlar d'Areny. Per tant, paraules com *ple mobile*, *clau* es pronuncien "plle", "moblle", "cllau".

quan l'han sacat. Févan rogativas vuit dias antes. El sacàvan los capellans descalços. Después ja el vam sacar nates. Tota la comarca, que eran 28 pobles, anava a recibir la bandera d'aquí, allà baix, a la Torreta i l'acompanyava la comissió. S'hi crusàvan las dos banderas i quan veniva un altre poble, lo mateix. Quan se baixava al Sant Crist del Camarit se tancava la porta. I el portàvan així, gitat, perquè pesava molt. Era de pedra.

Al Sant Crist el tenívan al castell, antes. Al castell encara hi é la base. La torre era quadrada.

Del Sant Crist, la seua llegenda é que van vindre uns peregrins i els van tancar a la sacristia de la iglésia. Aquells peregrins van desaparèixer. No va quedar més que un Sant Crist: esto Sant Crist.

A Sant Cristóbal se beneixen los cotxes. S'organisan com poden. Se diuen los nois: "llogam música? Llogam música". I si no, res.

Antes no es podeva ballar si no t'anavas a sacar la gorra als pares de la nòvia per a fer-la vindre al ball. Arrivant a la nit, no hi havia dingú que les fes vindre. No les deixàvan vindre, els pares. Casa per casa les anàvam a buscar i casa per casa les havíam de tornar. I quan s'hi feba de nit, ja plegàvam.

Romerias févam la de Santa Llúcia, al mes de desembre i la de Sant Pere al mes de maig.

Aquí, de tant punt se'n va anar esta gent de la companyia (la ENER, quan van fer el pantano), vam notar la baixa al poble. Perquè allavons estàvam de dos a tres mil habitants aquí a Areny. Ara en som uns tres-cents. La gent va marxar, al fer diners, al fer quartos. Allavons se'n va anar cap a Barcelona.

Areny. Foto Fernando Biarge.

Lo 1610 van fundar lo convent, ací. Va desaparèixer al 1830. El va fundar la comunitat eixa de Saragossa, la comunitat del Carmen. Esto convent va fer un gran servici perquè resulta que per ací desapareixeva molta gent. En la cosa eixa de que portàvan quartos, anàvan i els matàvan. I allavonses, al posar esto convent, ja van tindre, los que anàvan a internar-se cap a l'Aragó, tenívan com una aduaneta i es quedàvan astí. Van ser com uns baluards per a controlar. Perquè en van fer uns quans per astí.

Areny va ser important per las bandas de música. Las dos bandas de música li van donar un realce molt gran. Recorrévan des de Tamarit hasta Salardú, hasta Campo i per allà dalt. Eixos individuos ja portàvan un quepis. Jo no era nascut encara. Es van fundar a conseqüència de que aquí hi havia una plaça d'organista que es guanyava per oposició. Eixe individu va ser el qui va fundar las dos bandas.

Quan s'internàvan, se n'anàvan per aquí pel Montsec, a peu. Los trastes los portàvan penjats amb un mocador de paquet. Passàvan el Montsec... i el riu davall!

BENAVARRI*

Tenim la festa del vuit de Juny, la festa maior, Sant Medardo. Tamé tenim la festa de, per diu de broma, perquè aquesta la van posar aixís, de Sant Veranejant, que és això el tercer diumenge d'Agost, sí custió de ball, per a que els veranejants tingan més...

Sant Medardo abans eva molt més popular. Févan la vigilia el dia set. Puiàvan a l'ermita de Sant Medardo, tres quilòmetres, i l'endemà, el dia vuit, l'anàvan a buscar tamé allí, en professó. Févan... el que es fa casi a tot arreu. A la tardi, ball per a tothom.

A l'ermita hi ha dos bous. Això dels bous eixos, no sé si al sant el van trobar esgarrapant. Ara estan posats allí, con image. Surt un xorro d'aigua per la boca... si no hi ha seca como l'an

* Capital de la Baixa Ribagorça, Benavarri és també un dels pobles que palatalitzen els grups consonàntics /pl/, /bl/, /kl/, /fl/. Així on està escrit *plaça*, *blat*, *clar* pronuncien "pllaça", "bllat", "cllar".

passat. Hi ha un pou, sí. El pou està dintre, con una barana. L'ermita é molt bonica. Té forma exagonal.

Els palitrocs els févan antigament, ja casi no conegut per mí. Ara ho tornan a fer. Anàvan a aquestas atraccions de la professó, sí, sí. I d'exhibició a la plaça. Hi han tres quadros: un de la gent gran, un atre de la mitjana i un atre de petits, sí.

I fan la pastorada, tamé. D'allò de broma, custió de riure, críticas, cosas pasadas que fan molta gràcia.

A Sant Joan févan un mercat molt gran. Ara això s'ha perdut. Hi portàvan aquí això de forcas, això de ventar, palas i escobas de cúrria per escobar l'era... de tot un poc.

Sant Antoni també s'ha perdut molt. Como eva el patró dels animals, févan ofertas i portàvan una pata... o quartos.

El dia de Sant Sebastià, l'endemà, ho subastàvan tot, això. I anava puiant, anava puiant, "qui en dona més?".

A Setmana Santa, el dijous, fan l'ofici i tamé el costum d'anar después d'iglésia en iglésia a fer la visita. Ara només n'hi ha dos, d'iglésies. Abans n'hi havia quatre: la iglésia de l'hospital, la iglésia maior, els Agustins i el convent de las monjas.

El divendres a la nit fan una professó molt lluïda. Hi van romanos, molts romanos, els passos... que abans n'hi havia molts, de passos. Ara no, només n'hi ha cinc o sis. Els romanos, a missa mayor, tamé sortian i cada mija hora févan el relevo de la guardia que févan allí a Nostre

Benavarri. Professó dels dansants. Foto Fernando Biarge.

Senyor. Anàvan tocant, marcant el pas: tón, taratón... molt distret i molt bonic era allò.

Per a Carnestoltas... Això començava, digam, el diumenge de Carnestoltas. Aquell dia févan una gran carnestoltada i el dilluns, una mica, una mica... El dimarts ja començàvan pel maití a fer passacalles pels carrers, acompanyats per las carnestoltas. Era un dia fort, fort de música i ball. Molt confeti, molt. Se n'arribava a posar mig metro pel salon.

El primer dia de Quaresma, el dimecres de cendra, tamé era un dia de mercat fort. Févan l'enterro de la sardina. Es disfrassàvan i deian: "tornem a plorar, tornem a plorar...". Mira, coses de joventut.

A la professó del Corpus févan cortessias. Els mossos anàvan con las banderas. Pareixeva que lutxàvan a veri qui guanyava. Las cortessias évan con la bandera roia que dívan, una bandera molt gran. La févan baixar i puiar. El que aguantava més es considerava un d'aquells més valents.

Quan natres éram petits, per a Tots Sants févan unas velas con una corda... Les retorcévan així... Eran unas tiras de cerilla, igual tenían quatre metros. Les févan enroscadas com una serp. Después giràvam la punteta cap a dalt i feia molt bonic. Ho portàvan a la iglésia i al cementeri.

Per a la Candelària tamé en donan, de velatas. A la iglésia. Después s'encenan quan hi ha tronada... bueno, allò servix per a lo que volen que siga, per a juar la canalla.

El día de Sant Sebastià, tots els de la tercera edat fen un sopar a l'hotel. Això és per a celebrar que, antigament, era la segona festa.

Els quintos févan el rescat: arreplegar tot el que els donàvan per a fer la seua festa però ara ja no es fa. S'ha perdut això.

A Santa Agueda las donas se llogàvan l'orquesta. Févan la seua festa. Anàvan ellas a buscar als hòmens... una xispa d'allò fan ara, una xispa, sí.

A la festa maiors févan el ball dels salvatges que dívan però nosatres no ho ham conegut. Per referències ho sabem. Era una cosa simulant salvatges. Preparàvan una pastera d'enciam i ho remenàvan en les mans. Después soltàvan els brutos i anàvan allí a menjar-ne. El jefe dels brutos anava tot adornat en fang, tot en cueros. Portava plomas de gallina apegadas per tot el cos. Una cosa així, molt d'allò, divertida, pero molt salvatge.

Después se reunívan tots. El rei dels salvatges que dívan, el jefe... corrent, en una forca. Anàven a empaitar als de la pastera.

TAMARIT DE LA LLITERA*

Abans la festa maior ere la del Patrocinio. Però ara ja no es fa, se fa per a primers de setembre, quatre o cinc dies, lo set o el vuit de setembre. Eixa és ara la festa maior. La del Patrocinio es celebrae a les entrades de l'hivern. Tenim l'ermita del Patrocinio. Los dos primers domenges de novembre. Lo primer es celebrae a dalt i lo segundo ere lo de baix. La més festa ere lo segundo domenge. Lo lloc del Patrocinio està allà dalt i los de per allí dalt voliven la festa allí dalt i los d'ací baix voliven festa ací baix. Allavons van fer lo primer domenge festa allí dalt i el segundo, festa ací baix.

Sant Antoni abans també se celebrae, Sant Antoni dels burros. Fien corrides i tot, però, ara ja no en fem. Anaen, a batejar-los i els portaen a la plaça; se portae a bendecir-los allà, se portae un

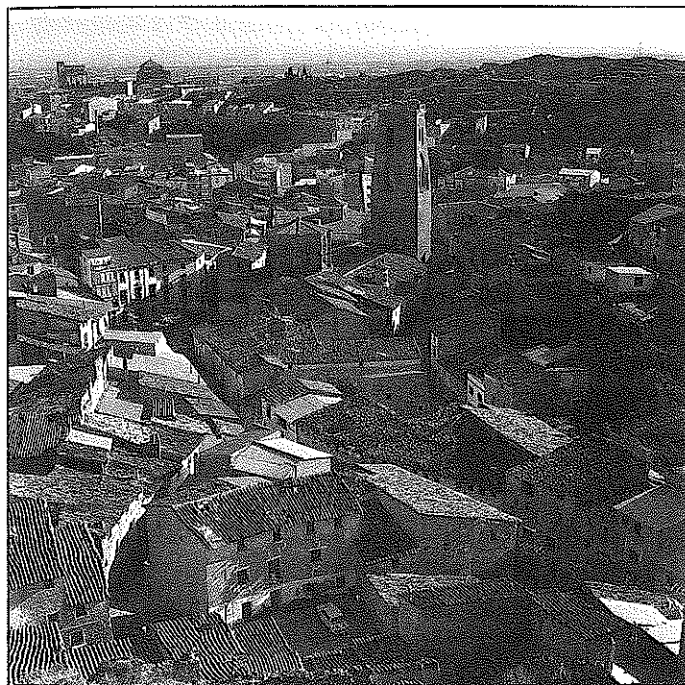
* També a Tamarit es palatalitza els grups consonàntics /pl/, /bl/, /kl/ i fan "pilat" i "blat" on està escrit *plat* i *blat*, per exemple.

cabàs de gra i s'anae a l'esglèsia. Se portae uns animals allà en carros o solts i els bendecive el capellà, i tot això. Una festa de tres dies se fie. Ara n'hi ha dos, de Sants Antons. Un al juny, que ara ha passat, Sant Antoni dels segadors i l'altre al giner. Se fien fogueres, sí. Al carrer de Sant Antón, hi havie un carrer de Sant Antón. I se fie música, en los músics del poble, vuit o deu músics, amb un farol gran. Hi havie veles a dintre. Un lo portae i la música anar tocant. Ara tot s'ha acabat, això. Ara tot é moderno. Tot é això d'eixes gaitetes que fan lloquejar als vells, i a la mitja edat i a tothom.

Al febrer, a Sant Blàs també. S'anae a beneir. Però no se fie més que un dia.

Carnestoltes se fie los tres dies. Los tres dies ball nit i dia, en la cara tapada. Si se'n fie de festa! L'enterro de la sardina, també. El tiràem a un bon toll. Una vegada hi van posar a uno de veritat, fiem veure que se dave la volta, però se van arrimar a la vora del toll i el van tirar a dintre, oh és bó això, eh! Bones festes per a Carnestoltes, i tant! Algun cop recibives, eh? perquè a vegades pegaes sarpada i t'equivocaes i et pegaen una sostracada que et doblegaen, però com anaes en la cara tapada... Ere molt bó.

La Setmana Santa se fie dos nits. Però una se fie gran. Tenie una hora de duració o dos. Hi havie moltes peaines. Però allavorens, quan

Tamarit de la Llitera. Vista parcial. Foto Fernando Biarge.

nosaltres diguem, no n'hi havie d'empedregat. Tot ere fang i aigua... allò ere una cosa que fie, la veritat, pareixive de veritat, pareix que plorae tothom, en aquelles rengleres de veles... I l'uno s'agenollae, i l'uno se posae al fang, pareixive de veritat.

Al mai, se fie un dia de Sant Isidro, molt bó, i tant! Y se fie professó. Traíem una bandera gran, hi havien unes cordes... i els uns tenien les cordes i els altres la bandera. Se portae la peaina. Ere molt llarga. Después se fie ball aquí a l'arbolera, amb una bona banda. Bé, bé, sí.

La festa dels Quintos, abans sí es fie festa, però, ara no res. Quan jo, ho vai ser, si en vam trencar de cànters! Els trencàvem los cànters a les mosses, sí. Fíem una foguera, aquí, aquí mateix. I fíem xocolate. Un puial de llenya que cremae...! I sucàem a totes les noies de xocolate, la cara i tot. Fíem bona gresca.

A Sant Joan, allavorens havies d'anar a beure aigua a la font abans de sortir el sol.

Per a Pasqua, el dilluns de Pasqua me'n recordo que anaen totes les dones de fora, al camp. Ere el dia de la mona. Allavons les fien en ous pel voltant. Posaen bocins de llonganissa. Passàem un rato de riure i a l'hora cap a casa. A la fonteta de Carpi. Mos en preníem un vaset. Diven que anae bé per al qui no tenie gana.

Les fires eren molt bones. De tocinets, i mules i cavalls... Se'n fie dos o tres, de fires. De l'octubre al maig.

Per a Santes Creus lo capellà sortie allà dalt al cerro, al Patrocinio i bendecive tots els camps, los quatre costats.

Rogatives també, al Patrocinio sortíem d'aquí, de l'esglèsia. I moltes senyores hi anaven a genollons, per una costera que hi ha.

Tenim allà la capella de Santa Ana, també. Vai anar allí, que tenim un camp, i vai anar a segar i mon tio mos va pillar a mon germana i a jo i diu: "anem aquí dalt, a l'ermita" –i diu– "toca este forrallat" mos el va fer tocar, "si no, no us casareu mai". I l'altra germana més petita, diu: "També em vai casar jo sense tocar el forrallat". I rívem.

EL TORRICÓ*

La de Sant Joan ere una festa bona. Se fie unes verbenes terribles. A cada carrer es fie una foguera gran, en xocolate. I a ballar. Millor que ara es fie.

Divertir-mos, molt. Hi havie quatre balls en aquest poble, tant petit que ere. I a postes de sol tothom a retiro, eh?

Allavons s'estilae —per a fer quartos la Societat— quan vien que el ball estae animat, fien tocar al corneta... tatarit! ball del ram!. No podie ballar ningú sense anar a buscar el ram. Aquell ram valive, en aquell temps, una pesseta. Quan se compra, valive un ral. Eren setanta i cinc de negoci. Cap allà a mig ball... tatarit! lo ball

* La palatzlització és un fenomen característic no sols de la Ribagorça sinó també de la Llitera i d'alguns llocs del Baix Cinca. El trobem ara a El Torricó. Els grups /pl/, /bl/, /kl/ i més escasament /fl/ en qualsevol posició, inicial de paraula o interior palatalitzen el segon element. Així mots com per exemple *ploure*, *poble* es pronuncien "ploure" i "poble".

del pensament! La xica tenie que passar a buscar el pensament. Una altra pesseta. Allavons se subastae tamé la toia, una tortada, d'això de pa de pessic. Negoci per a la Societat.

A la festa maior tenim una bandera de la Societat i sortiguem d'aquí baix los músics i la bandera. Donem una coca a cada sòcio i surti-guem hasta la iglèsia. Después fem una gran professó i después, a tothom que vulgui venir, donem un panet. Passen per allà... Hi estan los empleats, nois i noies de la junta, donen los panets.

Lo dia que es mor un sòcio, lo primer dol lo fa el president de la Societat, amb una bandera.

L'any que no ploive, s'agarrae i anàem aquí a una ermita que tenim molt importanta. La tenim a terra però l'anem a reconstruir, ara. Anàvem allà, traíem lo sant i el portàvem aquí. Va haver any que traure lo sant, arribar a mig camí i ploure. I un any va apedregar, eh?.

Aigua? En aquest país, abans de la guerra ja van fer un dipòsit que avui és la plaça de toros d'El Torricó. Se va rebentar el dipòsit i van fer una plaça de toros. Tenen molta fama els toros d'El Torricó. A la festa major en fem cada any. Es molt important los toros d'El Torricó! Lo primer any que es va fer toros va ser l'any 22.

El Torricó. Foto G.E.A.

A Sant Joan se fie una verbena i quatre foguerotes. Si això abans de vindre el canal ere més pobre que les rates. Ara és el lloc més ric d'Espanya.

Aquí va arribar l'aigua l'any set. Si no fore pel canal no hi haurie ni mixons, ací.

Abans s'havien de divertir d'una manera o d'una altra perquè quarto no en teniven cap. Jugaen al tello, una pedra plana. Posaen tretze cartetes damunt la xumba —una pedra o una fusta que li diven la xumba— i a vere quí les fie caure.

Per a jugar als palitrocs ficaen sis palitrocs de fusta i es tirae de 20 ó 25 metros. Se n'havie de fer caure cinc. Si caiven los sis, ja no valie res. I si en quedaen dos, tampoc.

Abans se fien corregudes des de l'ermita a la plaça del poble. Teniven que lligar-se los calçoncillos amb una corda per a que no els caiguesen. Al tercer li donaven una ceba i al primer, dos pollastres.

Abans havie molts bandolers per aquí. La banda de Cucaratxa van estar aquí, a El Torricó. Va trobar a un xaval que anae al molí amb una somera carregada de blat i d'ordi. Abans de sortir de casa li van dir sons pares:

— *Si veus a Cucaratxa, no digues lo que portes.*

Va donar la coincidència que va trobar a Cucaratxa i Cucaratxa li va preguntar a on anae. El xaval, lo que passe, los xavals són xavals, diu:

— *Mama y Papa m'han dit que si trobava a Cucaratxa que no diguessa res.*

I li va dir:

— *Li diràs al teu pare i a la teua mare que Cucaratxa robe als rics i beneficie als pobres.*

I va i li mate la somera. I en aquells temps li va dar un billet de cent duros.

Abans, aquí fira no en va hi haure mai cap. Sempre vam anar a Tamarit. Ara tots los dimarts fem mercat.

La professó del Calvari és per a Setmana Santa. Lo divendres sant sortiguem de la iglèsia i fem les creus fins al cementiri. Quan hem arribat al cementiri regressem i cantem lo rosari. Per la nit fíem la professó. Abans teníem un sepulcro que no hi estae a Barcelona. Està dit lego, eh? No hi estae a Barcelona.

Per a la professó de Sant Bartomeu, puje l'ayuntament i la banda de trompetes i de maiorets que això es guapo. Van a fora i tot. Surten cap allà dalt a l'iglèsia. Allavons traíem lo Sant, Sant Bartomeu i fem la professó! Lo segundo dia, lo dia 25, abans se die la missa a l'ermita. Hi anàvem a peu, cap a l'ermita a oir missa.

Quan vam comulgar nosatres, allavons los nens anàem a berenar i anàem allí, a l'ermita. Anàvem tota la colla, xiques i xics, a arroplegar pel poble. I después fíem un berenar i anàem a

Sant Bartomeu. Anàem amb unes panistres pel poble i mos daven una un ou, l'altra dos.

Per a Sant Ramón fan la segunda festa del poble. Abans, ere tradicional, per al 24 d'agost, Sant Bertomeu, organisar la festa la Societat dels mossos i el dia 30, Sant Ramón, ere la festa dels casats i l'organisaen i la pagaen los casats. Ara la festa de Sant Ramón s'ha perdut. Com que són dos festes maiors tant prop...

Lo dia de domenge de rams porten rames d'oliver a beneir. Después, molts, aquell ramet, lo posen al tros per a que no apedregue.

Quan natres erem petits celebràem les festes amb unes orquestes pobretes. Anàem la canalla a rebre als músics que venien de Tamarit allà dalt als Sifonets. Ara venen les orquestes millors d'Espanya.

A Sant Antoni, lo 17 de gener, celebren la festa dels rucs però sense festa, només com una festa d'un domenge o una cosa d'aqueixes. Beneiven les cavalleries i ara beneixen los tractors, tamé.

Sant Joaquin ere viudo i Santa Ana tamé. I com eren viudos los dos, s'han casat ara i celebren lo sant los dos junts, al juliol.

Les mançanes beneïdes de Sant Blas se guarden i es mingen lo día 25 de març i allò diu

que salve i cure la dona. I tamé es fie all i oli perquè aquell dia és lo dia que s'emprenyen los olivers. En lo que es bendecive lo dia de Sant Blas es tenie fe. I lo mateix dia, lo 25 de març, a les dotze del mig dia, totes les fulles de l'oliver donen la volta. Açò és verídic.

Quan se matae el tocino ere el costum de convidar a la familia que vinguessen i allavons la matança durae, per lo menos, dos dies i com que es passave gana... Es buidae la veixiga i bufant, bufant, s'unflae. Allò s'empleae per a jugar al futbol, com una pilota. Li costae un rato de trencarse. No se'n coneixie d'altres, de pilotes.

Lo rader dia de l'any te fien anar a veure l'home dels nassos i dos dies abans, l'home de les orelles.

SAIDI

Hi ha l'ermita de Sant Antoni. Abans hi anaen los animals tots engalants, lo dia de la festa, lo 17 de gener. No fa gaires anys que anaen les bèsties allà dalt, no... Corrien tota la nit per allí, donant voltes per l'ermita. Quan havien acabat, se n'entornaen cap al poble. Ere molt majo allò i fie molta festa.

Tamé fien foguera però abans ne fien moltes, de fogueres. Allà dalt a l'ermita en fien una o dos i aquí baix al poble, més. Los mossos ne fien per totes les places, en llonganissa, pa i vi... i tornaen a empendre. Ara en solen fer una mica, alguna volta. Però lo d'abans, no.

Més avant venie Sant Blas. Ere la festa dels mossos i per a Santa Agueda la de les dones. Allavonses se fien los festejos. Per a Sant Blas, lo qui tenie interés en una noia anae a buscar-la moltes vegades i aquella mateixa noia, per a Santa Agueda, que ere alego, anae ella tamé a buscar-lo a ell. Si t'agradae una xica, l'anaes a

traure molts camins i astí es demostra. Allavons, per a Santa Agueda, ella te traie a tu tamé. Així es fie, així.

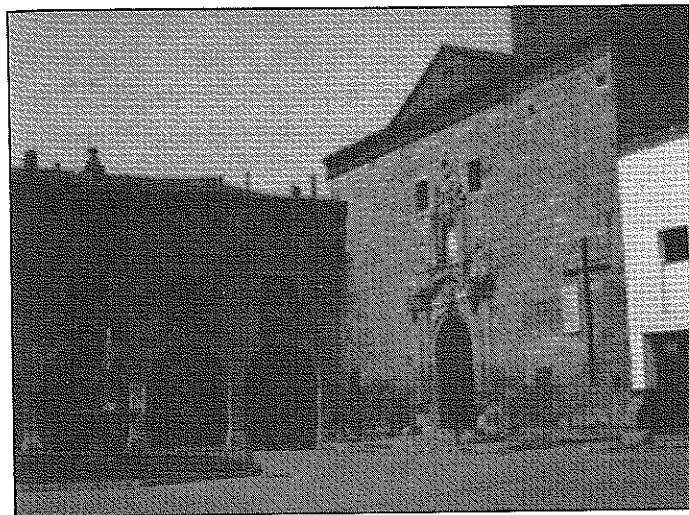
Se celebra Carnestoltes, sí. Però no han set mai molt populars que jo m'acorde. Han set més de crios.

Una cosa molt tradicional que es fie ací ere lo xan. Quan un noi s'enfadae en una noia perquè no el vulgués o per lo que fos, allavons anaen tres o quatre amics d'ell i ell, per la nit, i es ficaen un a cada cantó de carrer i li fien lo xan. Li dien coses que a lo millor no eren, mira. Barbaridats, li dien a aquella pobra noia. I lo nòvio, si en tenie, o un germà eixien a defendre-la. Lo xan ere molt majo, lo xan, sí. Majo però, potser va costar morts i tot, lo xan. Tenie que ser secret però, si se descubrie, allavons...

Les corrides es fien de tres o quatre quilòmetres, d'aquí a Cantarell. Un cavall anae davant. Eren corregudes a peu i corrien per a guanyar un pollastre. Al rader li donaen una ceba.

A Sant Blas se beneïe tot, lo blat i l'ordi —que es llevae en unes cenalletes—, i les coques, tot. I quan s'eixie de missa se'ls donae a les gallines... a totes les bèsties de casa.

A Sant José, aquí a este poble, ere dia de comunió. Allavons comulgaen tots los del poble. Los hòmens comulgaen una volta a l'any. Hi

Saidí. Foto G.E.A.

anaen per a Sant José i el que no hi havie anat mai gaire, anae a missa primera per a que no el veiguessen però hi anaen tots. Les dones los hi fien anar a tots.

A les professons, per a llevar les imàtgens, hi havien rinyes i tot. Al revés d'ara, que no les vol llevar ningú. Tots volien portar una imatge o altra. I ojo! Silèncio pels carrers. A eixos que van ara curruixclant... los pegaen. Los qui portaen una llança, eixos, si n'hi havie algú que xarrare, li pegaen. I fien mal, eh? Si li pegaen mosquetada

o lo que fos, fien mal. Als crios no els pegaen tant fort però, tamé. Allí tothom callae.

A Santes Creus eixie lo retor astí a la Devesa —és un punt des d'on se veu tota l'horta—. Hi anaen en professó, tot lo poble. Beneïen lo terme i cap a casa.

Per a la festa dels quintos ara es fa música i ball. Abans moltes animalades fien: tirar un carro al barranc, un roll al barranc, xafar una porta... Tamé plantaen algún xop, algún any, no sempre.

Fien una lifara, entre ells, en lo que arreplegaen pel poble perquè eixien a demanar. Un los donae un ou, l'altre lo que podie i s'ho minjaen a la plaça. Es posaeen borratxos i agarra'ls allavons. Com tenien autoritat per a fer lo que vulguessen...

La festa la fien quan quintaen, quan los tallaen que diem naltros. En dir-te que quan ere la festa dels quintos no podien dixer cap carro per astí per les eres... Los tiraen al barranc. Allavons per a puïar-los... Tots xafats! I els rolls molts ja no els puïaven. Pesaen tant...! Se fien animalades.

Romeries no se'n fien gaires aquí. Molt anti-guament que jo ja no les hai vistes diu que sí que ho fien. Anaen aquí a la creu de Castanesa. Hi anaen quan havie de ploure i volien que plugués.

A Sant Joan ací festa no se n'ha celebrat mai

massa. Ni ara tampoc. Es costum, això sí, llavar-mos la cara abans d'eixir el sol. Les mares que tenien fills petits tenien un cossi o una ribrella d'aigua fora, al ras i abans d'eixir el sol l'entraen per a que quan s'eixequessen los nens petitets es poguessen llavar en aquella aigua que havie set a fora abans d'eixir el sol, eix costum era.

Abans ací es cantae molt. Los xics anaen a rondar a les xiques, per la nit. Los cantaen cançons molt majes i jotes tamé. Fie molt majo allò. Alego senties que cantaen. I quan treballaen, tamé. Ara? Ara no cante ningú. Pocs.

Un altre dia senyalat ere el dia que s'anae a fer demanar la nòvia. Eixie el nòvio de casa, en sos pares, tots ben mudats, en la millor roba que tenien cap a casa la nòvia. Hi anaen de nit, tard, tard, quan ja casi dormie tothom. Però sempre n'hi havie un o altre que ho sabie perquè, encara que no volguessen, se sabie. I ja miraven per la finestra: "mira ja passen, ja hi van".

Quan arribaen a casa de la nòvia els fien puïar i allí ho arreglaven: "jo al fill li puc donar això i allò". I l'altre: "jo a la noia no li puc donar tant perquè encara tinc dos o tres fills més. Va bé?" "Sí"-die l'altre. "A mí tamé". Així ho fien, així. Si s'entenien los pares, se casaen si no, no.

Negocians no ho han set mai massa ací. Casi tots són forasters. Mira, ací s'anae a comprar

sense quartos. Ere allò de tindre la talla. Tu anaes a comprar en una canya, la mitat se la quedae el que venie i l'altra mitat el que compraes. I allí es fien unes marques més grans o no tant grans, segons lo que valie. Quan la gent tenie perres per a pagar anaen i ajuntaen les mitats i la que fos igual —no n'hi havie cap d'igual— contaen totes les ralles i a pagar. Llançaen la canya allavons i una altra de nova.

FRAGA*

Una festa molt típica d'aquí, de Fraga é la de Santa Ana. Hi ha una romeria molt bonica i es fa el ball de les coques. Les noies ballen en les coques a la má. N'hi ha moltes, de cançons de Santa Ana per a ballar el ball com per exemple:

Quí la ballarà
la darrera coca?
Quí la ballarà?
La xica la "Sopa".
Narí, Narí,
panxeta de flare.

Molt similar a la de Santa Ana ere la festa que es fie per Sant Salvador. Es celebrae, era jo granet allavons, a lo que é avui en dia la Plaça de

A Fraga també li afecta la palatalització. A mots com *plaça, blanc, clar, flor*, pronuncien "pllaça", "blanc", "clar", "flor".

També és molt característica de Fraga la pronunciació de la -a àtona final que es pronuncia com una e oberta, no tant oberta, però, com la de Maella.

l'Arnau. Allà hi havie una creu de pedra molt gran que estae dedicada a Sant Salvador. Tamé é en coques, al son d'una gaita i s'havien posat unes quantes parades on es venien melons, es venie turró, fruites típiques d'aquí. Se va intentar reviure fa uns trenta anys. Se va fer una romeria, per al sis d'agost, allà a Torrent.

La festa de Sant Antoni, en realitat, estae dedicada als animals. La gent surtie la vespra i es fie molta gatzara. La joventut anae a les fogueres, ballaen, cantaen i el veïnat d'on tenien la foguera semble que ere cosa obligada traure una mica de llonganissa, o unes figues, lo porró de vi... i es contaen històries.

Els animals aquell dia es netejaven, no treballaem. Se'ls ficaen els guarniments millors que hi havie i es solie fer una petita passejada. A alguns llocs hi havie tiros, tiros de besties, com a concursos.

Se fie tamé la rifa del tocino. Però a Fraga no es fa per a Sant Antoni, se fa per a Carnestoltes però é el tocino de Sant Antoni perquè quan el donen diuen: "San Antón se lo da".

A Fraga, póder de les moltes cofradies que hi va haver la de Sant Antoni é la que perdure i va arribar a estar molt importanta perquè póder allavonses ja es podie dir que hi havie una Seguridat Social, és a dir, que la Cofradia cobrae unes quo-

tes però ere per a socórrer als seus sòcios si estaen malalts.

Cada anys, per a Carnestoltes, aquí al carrer de més amunt, enguany què hi van posar? Un senyor i una senyoreta amb una tauleta que

Fraga. Vista parcial. Foto Fernando Biarge.

estan allà sopant i cada dia una veïna lis canviae el plat, lis posae menjar però real.

Tamé es fien ninots, una parella de ninots. Hi havie una dita d'això perquè los llançaen al riu quan s'acabae la festa... no me'n recorde ara.

Lo que sí surtien de cada carrer eren disfrasos i es fie ball. Un dels centres ere la plaçeta del Carbó. Allí hi havie una corda alta i allí hi estaen los ninots penjats. Al senyor, per símbol fàlic, li havien posat una arengada. Al final de Carnestoltes es fie l'enterro de la sardina. Quan enterraen al ninot enterraen la sardina i tot.

La vespra de Sant Joan ere costum d'anar a la font, una font natural. I allavonses, a aquell temps, venien unes pomes que es dien pomes de Sant Joan. Aquella nit, ere típic anar a fer un berenar sopar y passar la festa que se reduie a molt poca cosa: una mica de ball als voltans de la foguera, contar històries i cuentos.

Hi havie un costum que ere anar a beure aigua d'aquella de la font el dia de Sant Joan pel matí. Es creïe que... no ho sé si es creïe que fie miracles o é que ere molt bona. Potser se lis cure algún defecte que tenen de la pell. Per això es té que resar una oració tres camins.

A Sant Isidro sempre s'ha fet festa però ha set una festa més bé de la classe llauradora.

A Sant Jaume, l'any coranta-i-sis i coranta-i-set aquí, a Fraga, hi va haver dos o tres orquestes. Abans de la guerra tamé es fie però no en tanta pompa.

La fira, el vint-i-cuatro d'agost, per a Sant Bartomeu, va arribar a tindre una preponderància important i inclús abans de la guerra. Se fien transaccions de bestiar, compres-ventes. S'exposae los petits comerços... se venien fruïtes, confitures. N'hi havie dos o tres dies, de fires. Es van convertir en Fires de Mostres i tot. Ara ja no, ja han desaparegut.

Les festes majors de Fraga han segut la Fira i el Pilar.

Per barris tamé hi havie algo perquè encara veurem façanes que hi ha capelles posades. L'una é la Verge, l'altra Sant Roc, l'altra una Santa consevol i quan ere aquella es fie algo de festa.

Romeries, a més a més de la de Santa Ana i Sant Salvador, hi ha la de Sant Valero. Sant Valero é una ermita que està al terme de Vilella però hi anem tamé des de Fraga.

MEQUINENSA

Les festes d'hivern se fan per a Sant Blas i Santa Agueda. I com ho fan al polideportiu llúix moltíssim. Com allò es una festa lliure, no contos tu la gent que s'hi fique.

Lo dia de Sant Blas trauen lo Sant i peguen la volta a la població. Dins a missa beneixen... solen dur pans beneïts i abans hi havie un costum... que fien uns pans beneïts i després, a l'arribar a casa, tallaes a bocinets. Venien la coca. Abans fien lo pa per als sócios i venien la coca. Ara se fa tot per a vendre al públic. Hi ha vegades que, quan arribe lo dia de la festa, ja les han venudes... Això ho fie cada barriada, una comissió de dones però una vegada ham vingut aquí dalt, ja nombren una comissió com a la festa major.

Ara ha cambiat molt perquè com abans se fien les festes al ras i un dia que plovie, un altre que nevae... ara no, perquè se fan al cobert. Jo m'acorde que, al carrer que estava jo, per a Sant Blas fien ficar uns canyissos al mig del carrer per

Mequinensa. Poble vell. Foto G.E.A.

a que no passés l'aire. I estae la foguera davant lo Sant. No s'acabae mai la llenya... però, això se va dixer anar.

Les fogueres pels carrers no es fien més que per a Sant Antoni. Sí, al principi se'n fie moltes perquè casi tothom tenie bagatges. I ere la festa dels animals. Ara encara se'n fa alguna, de foguera.

Aquí quan s'ha fet més és quan la festa dels xòfers. Se fiquen aquí davant i van passant los

cotxes i els van beneint. I fan ball. I els xòfers fan un sopar.

Abans, a Carnestoltes, quan estàem al poble vell, es fie tota la volta al poble, disfrassats, i después la Societat fie un concurs. Al disfràs que agradae més, se li donae un premio. Después de la guerra, ja no s'ha fet més.

La festa dels quintos sí, tots los anys se fa. Lo primer dissabte de maig havies d'anar a plantar l'arbre, lo xop, o sigo a l'Ayuntamiento, o sigo a la Plaça i llavons hi havie el costum que qui el volie plantar a les novies, ne podie plantar; allavons, tamé hi havie alguna carbassera que n'hi plantaeen algún carregat d'ossos. Ara tamé hi van les dones, les de la quinta. Així moltes vegades saps l'edat que té una dona.

Per a Santes Creus, al poble vell, ne fien una miqueteta de festa... la barriada de dalt que ere el carrer de Santes Creus. Ficaen una meseta, la vestien d'altar i dien missa.

Jo ne vai veure fer al carrer nostre que ere el de La Puríssima, ne vai veure fer a baix, a la plaça de baix... la del Rosari, la catxurrera que diem, perquè los catxurros eren les flors que hi havie allavons per a tirar a les noies al monyo. Después vai veure fer la festa de Santa Bàrbara... perquè ere la festa dels miners i ara encara la fan.

Com transportàvem lo carbò? Abans de la guerra aquí no se'n coneixie cap de camió ni de cotxe... Allavons, mira, los llaguts enta Faió y de Faió al tren. I ja, al pronte, después de la guerra, van començar a funcionar els camions, i claro, és més negoci, perquè agarres lo camió i vas directe, que si vas en lo llagut... que si hi ha poca aigua al riu n'has de tirar, n'has de traure... però, no ere sols lo que faltae, ere lo que es desfie de tants golpes.

Allavons los nòvios marxaen en lo llagut hasta Faió i allí agarraen lo tren.

Aquí les festes que es fien molt i que es van perdre eren per al març, la fira, per a la Mare de Déu, lo 25 de Març. Eren tres dies festa. Ere fira local. Venie algún tratant en bagatges i, com que ere a l'hivern, lo ball se fie a la Societat. I com que el cine d'allà sempre ha set societat, sempre ha tingut ball. Va començar quan teniem lo piano. Hi havie un home llogat per a tots los dumenges i alguns dies de festa. I si algun sócio es casae i volie ball havie de pagar.

Hi havie una romeria al Port, més amunt d'allí on està la presa. Hi anaen en bagatges. Después, al altre costat, està l'ermita de Santa Agueda, al final del terme, que, antiu, los dumenges hi anaen a oir Missa los que estaen per allí a les finques.

FAVARA*

A Sant Antoni, antiguament, traïen tots los animalets allà al carrer major i els bendecien. Aquell dia no els albardaen, no. Los guarnien ben guarnits i a fer la volta pel poble.

La festa major és per al 15 d'agost. I Sant Roc i Sant Joaquín, en lo demà. Lo dia 17 tamé és festa, i el 18, tots los que volem... la festa del gos, mira, perquè no vol treballar dingú. Bous? Bous no ne fíem... Aquí no hi ha dingú que porto cuernos.

La Banda Municipal de Favara tenie trenta i sis músics i tocaen instruments de tota classe. Va funcionar hasta quan va vindre la República. Un que volie missa, l'altre que no en volie; un que volie vicari i l'altre que no en volie... se va desfer. Anàem a actuar a fora i tot. A Maella, a Nonasp...

* El parlar de Favara es caracteritza, entre d'altres trets que podreu trobar en la següent contalla, per l'apitxat. Podeu veure al pròleg en què consisteix est fenomen.

A les festes tocàem naltres, ací. Un any vam tocar per a Sant Isidro. La festa de Sant Isidro l'organisae sempre lo sindicat de llauradors.

Al Casino tocàem totes les festes i festanyals i, moltes voltes, los dumenges i tot. Al Casino tocàem seguit. I a Nonasp vam tocar deu hores, seguit, perquè naltres teníem una parella que tocaen la gaita i el tabal. Peça nostra i, en acabat naltros, ells. A Nonasp això va ser. Nonasp és lo poble més ballador del món.

Teatre? No, no ha agradat mai a Favara de fer la comedia... Ara... ara n'hi ha una colla, de comedians. Van fer una funció molt ben arreglada. Havien d'anar a Massalió i tot. Però no sé que va passar. Me penso que al remat no han anat.

A Carnestoltes ací es fie una gran festa. Hi havie ball a la plaça. I concurs... Al qui ballae més malament tamé li donaen premio.

Lo Polinario ere el ball de Favara. Com se balle? Sorollant-se un.

Lo grup de joters de Favara han anat hasta allà... allà on està el Pare... a Roma, a Roma i tot. Va guanyar tamé lo concurs de jota nacional a Madrid, fa setze anys. L'altre any tamé va guanyar lo primer premio aquí baix a Mora.

La festa de Santes Creus no l'han fet mai. Es una festa que la té aborrida tothom perquè un

any a este poble casi mos va arruïnar. Va caure una gelà que va gelar totes les vinyes i ho va gelar tot.

Mirau, d'astí ho veureu. Astí hi havie un Jesucrist que puia molt alt. Li va caure un raio i va anar en terra. Que ere una tronà comunista, mira.

Quan se fien fogueres, hi havie veïnat que durae una setmana, la foguera. Tiraen tots los cofins que trobaen pel poble.

Fíem rogatives, sí. Quan demanàem aigua, anàem voltant per la vila i cantàem:

Santa Maria!

Sol i aire

i aigua no.

I a voltes plovie i a voltes, no.

A la festa dels quintos rondàem una setmana pel poble. Anàem a fer la plega i mos donàem més que res, perres. Ara en fan cada punt, de plega!

A Nadal, lo qui no tenie gana havie de minjar fesols de dijuni. Los altres minjaen pollastre. Ací, gallina i pollastre no se'n minjae més que per a Sant Roc i per a Nadal i quan se matae una gallina ere per a les parteres.

Ací a les festes se bebie molt, molts calmans, molts licors... molts boratxos hi havie. A l'estació de Favara ere on se recibie més alcohol

Favara. Foto G.E.A.

de tota la comarca... I ara és lo poble on se beu més aigua. Ja es va començar perquè ací hi havie una fàbrica que fie aiguardent en tots los vins agres.

A radérs d'any és quan se mate el gorrino. Per a fira se comence a matar-ne i tot lo desembre, giner i febrer és temps de matar el gorrino. Aquell dia es fie un gran festanyal. Se convide a tot lo familiar. Com abans se passae tanta gana... aquell dia ere festa major.

Aquí fires no n'ha hi hagut mai. Les fires sempre han set a Maella, per al vuit de desembre, la Purissima.

Ací a eixe local mos reunim los de la tercera edat. Juam a cartes... mira, ara pronte farem lo concurs de guinyot. Tots los anys l'organise la Creu Roja.

Sem uns coranta. Tots hòmens. No n'hi ha cap, de dona. Una volta se'n va apuntar una i, al cap de pocs dies, se va morir. Les altres ja no n'han vulgut saber res. L'altre any, dels coranta, se'n van morir quatre... lo deu per cent! Ara que, quan se mor un, li diem una Missa. Ja l'enviam ben arreglat, ja.

Ací al costat està el local dels xiquets. Encara mos apuntarem naltres, tamé. No se'n moren tants!

MAELLA*

Sant Antoni Abad, del 17 de giner. Abans, al carrer Nou teníem un sant i tots los anys li fíem la novena i después de Missa, la nit radera, la vespra del sant, se fien les fogueres a tota la vila.

A la Missa se benedie el pa, un bocí de pa. La barra allavons no s'estilai. Quan eixíem, a tots los bitxos de casa se'ls donai un bocinet de pa. Tot això ha anat desapareixent encara que s'ha anat aguantant, eh? I ara, este ajuntament fan ells lo panet, un panet redó, un panet xiquetet i el repartixen a tots.

Quan s'eixie al carrer, se ficai lo sant al mig de la plaça i tots els matxos y les mules voltain al sant, això. Anguany ho van fer. Van ficar el

* És en dels pobles més destacats en quan a l'apitxat (podeu veure al pròleg en què consisteix).

Un dels trets que més caracteritzen esta parla local és la pronunciació de la -a àtona final, pronunciada com una e molt oberta, i que sona entre e i a però no deixa de ser una a.

sant al mig de la plaça i com no hi havie cavalls, los xiquets li van portar unes cestetes de mimbres en palometes, conillets... Van cantar, tamé, la cançó de Rodríguez de la Fuente.

El dijous llarder que ere el dijous abans de Quaresma, s'anai de berena, al Santo Cristo de la zarza... anant a Favara a mà dreta. S'hi anai en rogatives. Tamé se li llevai exvotos. Quan un tenie que agrair alguna cosa li portai allí algo.

Per als Sants Rostidors tamé s'anai allí. Ja t'ho diré més avant... Los Sants Rostidors eren Sant Blas, Santa Agueda, Sant Valero i Sant Sebastià però, només hi van los xicots a Sant Sebastià. A noaltres, quan erem xiquetetes mos dieven: "ala, que només hi van los xicots!". Los diem Sants Rostidors perquè la gent, aquell dia, anain a berenar. Mos dúiem un boci de pa i un xoricet i mos el rostíem.

De Carnestoltes m'acordo molt justet. A Maella enterrain al Carnistoltes, un ninot vestit de drap.

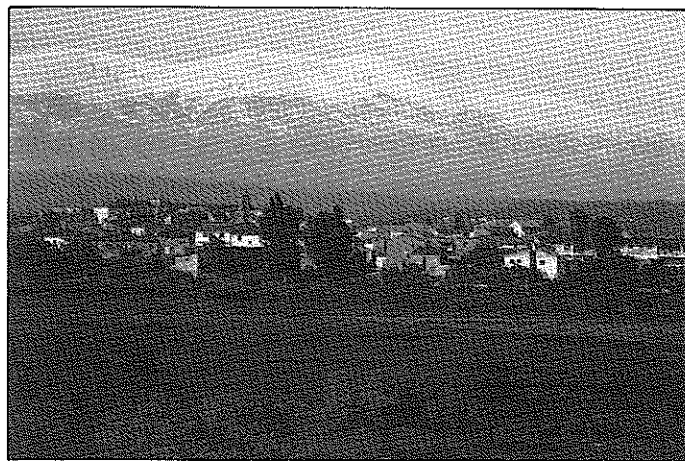
Per a Pasqua, s'anai a fer la Pasqua a la Trapa. La padrina fie rosca als xiquets. Fie pa amb oli en ous durs, espaldetes de conill i bocins de llonganissa. A les cases que llevain peons ne fien per al pastor, per al mosso i per a tot la reuca.

Al mai, lo dia de Santes Creus, se benedie tot lo terme des del castell. I fien la fira dels bestiar,

tamé. Se ficain les dones en paradetes... la copeta d'anís i l'aigüeta fresca en los xorros... I venien bunyols.

Per a Sant Joan ere i és típic minjar caragols perquè si no se'n minge no es té diners en tot l'any. I ere costum d'anar a pendre la Santjoanada que volie dir anar a nadar al riu o a la séquia. I s'havie de matinar.

Les festes majors són per a Sant Esteve, que el vam tirar del tres d'Agost i el vam posar l'onze d'Agost perquè ere Sant Llorenç lo dia deu. Així vam reunir totes les festes al mateix temps. I Santa Susana tamé és la festa major.

Maella, vista des del riu Matarranya. Foto G.E.A.

La plaça de bous és molt maja. Allí venien tots los de la comarca perquè ni a Casp n'hi havie, de plaça de bous.

Se balle a la Glorieta, un parque que tenim molt maja. Abans, noaltres ja no ho hem vist, ere un fossar.

Lo segundo dumenge de setembre és la Virgen del Portal. Està al mig de la plaça aguantant la torre de la iglésia.

A les festes se fa lo dia del maellano ausente i eixe dia es fa la Missa en maellà.

Lo dia nou d'agost, tots vestits en lo vestit típic, de llauradora, se va a dur-li flors a la Virgen eixa del Portal. I se fique un tossal de flors... la festa més emocionanta, és.

La nit de les animetes ere molt costum d'anar a juar la duana. S'anai de nit, xics i xiques i se fie algo de ressopó, la duana es juai en uns cartons. Un ere la campana, l'altre un cavall... i se subastain. Quan se tirain los daus i eixien les figures dels cartons, lo qui les tenie guanyai i se li tenie que pagar. No m'acordo molt bé com se juai.

Los xiquets, la vespra de Nadal, anain per les cases i cridain:

“Ave Maria cap d'any!
si no li furto la clau del pany!”

I si volien donar-los qualsevol cosa els fien pujar i si no los contestain: “A la porta de davall”.

Los que estain en una posició bé anain sols a casa dels tios o dels benparents. A eixos los donain fonuts —d'allò en confitura dins—, tarró... cosetes bonetes. Però, hi havie xiquets que per desgràcia no estain en tan bona posició i anain a totes les cases i se'ls donain coses per a minjar: pa i tall —un bocí de llonganissa, conill si en tenies—, un grapat de figues, codonys, fruïta d'hivern...

Una cosa típica de Nadal ere fer almendra molta i ben bullida en mel, almendrada que dieven. Se minjai calentet i com se fie algo liquidet se minjai en un tassón.

CALACEIT

La professó més bonica que hi havie a Calaceit ere la de Setmana Santa. Allí eixien los apòstols i n'eixien lo menos vint-i-cinc o trenta, de peaines, eh? Sant Pere en lo gall, en lo gall a un piló, a la vora. I els blancs que portaen la creu, anaen descalços, només se'ls vien los ulls. Les peaines eixien d'aquí, de Sant Roc i tornaen a fer cap aquí. També hi havie cavalls. Aquí, a la Plaça Nova, tres o quatre cavalls. Pujaen per les Roquetes que estaen més malament que ara de bon tros.

I el domenge feen l'encuentro a la Plaça. A Nostre Senyor el baixaen per les Roquetes i els atres se trobaen a la Plaça.

Lo dia de Pasqua s'anae a buscar la rosca —i encara s'hi va— a casa del padrí i de la padrina. Me fee una rosca molt ben amanida ma padrina. Fee la pasta al forn i, en acabat, m'hi ficae tallades dins. Tallades de l'adobo perquè ere costum, quan se mantae el gorrino, ficar una gerreta de

tallades en oli, en adobo que diuen. I allò es gas-tae per a la sega i per al batre.

Sant Antoni ere la festa dels animals. Dels animals no se n'aubardae cap, ni traure'ls de casa. Se respectaen. I antigament, que jo no ho hai vist, ho hai sentit dir a mons pares, los pujaen a pasturar al tossal de Sant Cristóbol, aquell matí. I abans de mig dia tots cap a casa. Lo tossal de Sant Cristóbol sempre ha segut sagrat. No hi ha entrat mai cap bestiar, ni res. Ara, los animals, lo dia de la festa d'ells... a pasturar-los per allí!

L'oferta per la tarde sempre hi ha estat. Lo senyor retor i l'ajuntament, per la tarde, a la llonja. L'un portae una carbassa, l'atre un cuixot, l'atre dos coloms, l'atre un conill, l'atre... això hi ha estat sempre. I això ho voltae l'alguasil per la vora de la gent. Cantae lo preu que havié ficat l'amo del cuixot, una comparança. I anar voltant, anar voltant. I amunt. Al remat allò parae en un preu bastant bé. Alló ere per a la Societat de Sant Antoni. Allí tot s'admetie. No es rebutjae res.

La festa de Sant Antoni ere la més gran. Aquí hi havié una foguera, allà al cantonet una atra, a cada tros de carrer n'hi havié una i se passae tota la nit divertint-se un... del bé que es corrie en los veins, allavons. I quan se fee de dia, a missa.

Los caps de casa de gent granada cap a missa primera.

Feen tamé lo "papelón". Un home es ficae un paperot aquí al cul i l'atre en un tió encés:

— "Sant Antón.

— Servidor.

— ¿Me puede encender el papelón?

— Si puedo sí señor".

I cantant:

— "No me lo encenderás
con el tío, tío, tío
no me lo encenderás
con el tío de detrás!".

I anar voltant la foguera i vinga a riure. Una riota...! Allavons en consevol cosa es divertie un. Mira, una colgadeta de xoriços, un penjoll de codonys cuitets a la foguera, un parell de glops de vi i vinga a ballar pel voltant de la foguera!

A Carnestoltes, en aquell temps, ere de tarde. La gent venie pronte d'allà de fora i es disfrassave. I en un aladre de fusta, de fusta! que no n'hi havié de ferro com ara, se ficaen dos enganxats als jous, un feltre cada un, per la cera de García, com si ara els vera córrer. I l'atre llaurant detràs.

Se fee molt barrambori el dia de Carnestoltes. I allà a una mica més de mija tarde ja feen lo bando: fora careta.

Per a Nadal, a la canalleta, los pares ja procu-
raen un tronc d'éixos que porten forat per dins.
Se'ls omplie lo forat de fato, de dolçaina. I allí
vinga a pegar al tronc en les mordasses:

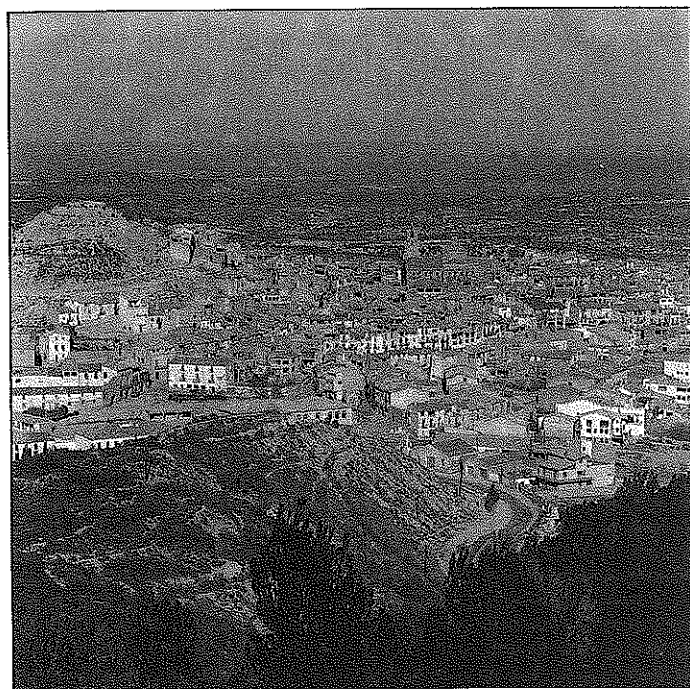
Tronc de Nadal
Caga tarrons
i pixa vi blanc.

I això s'havie de cantar tres vegades. I anar
pegant-li. I al remat buscaen pel forat i trobaen
los tarrons. S'ho creien molt bé! Ara, t'ho vols
que s'ho creguen? Ja no es creuen res. Però
encara s'hi va a fer cagar el tronc a casa dels
parents.

A Santa Ana, mira, la gent del carrer, com se
corrie tant bé, anàem a Santa Ana tots junts. Pre-
niem tiberi de casa i, a lo millor, els hòmens
anaen a caçar i tamé portaen algo allí a Santa
Ana mateix. Un any hi vam anar tot lo veïnat del
carrer. La gaita i el tabal no callaen en tot lo día.
Me'n recordo que natres mos vam dixer un topí
al foc, un topí d'eixos grans, de pastar, en una
llosa damunt. Quan vam dir: "anem a berenar?
Anem a berenar". Allí estae la topinada. No l'ha-
vie tocada ningú, no. Hi havie molta honra, alla-
vons.

Ara a Santa Ana se li fa molta festa, tamé.
Però ja no es celebre lo primer dimarts después
de l'Ascensió com abans. Ara han ajuntat eixa

festa, la de Sant Isidro i la Santa Espina i ho cele-
bren tot en dissabte, domenge i dilluns per a la
segona Pasqua. Són les festes de primavera que
diuen. Santa Ana és una festa dels quintos tamé,
com Sant Antoni.

Calaceit des del tossal de Sant Cristóbal. Foto Angel
Vicién.

Per a Sant Antoni los quintos feen la foguera a la Plaça. La gent, pels carrers, a cada tros ne feen una. Se fee molta gresca al poble de Calaceit la nit de Sant Antoni. Los quintos se compraen una resa —un corder—, se la coïen a la foguera i se la minjaen allí mateix. Hi estaen tota la nit, a la foguera. Ara tamé la fan la foguera la nit de Sant Antoni. Al mig hi planten un pi molt alt. A la Plaça no perquè està encimentada. Fa uns anys que ho fan aquí dellà, a la Bassa Podrida. Sí, tot això per a Sant Antoni del giner.

Per a Sant Antoni de juny, com n'hi ha una capelleta, fan la novena i el dia de la festa hi diuen missa i donen pa beneït.

La capelleta de la Mare de Déu del Rosari tenie un portalet com la de Sant Antoni i la de la Mare de Déu del Pilar. Lo van desfer, ja fa, abans de la guerra. La pedra que van traure d'allí és la casa de Putxolet. Allò abans ere un sindicat. Per això ho diu la cançó (hi ha una cançó que fa eixa contalla).

La Santa Espina és la festa millor que tenim. S'havie respectat sempre molt. S'estae segant i no marxae dingú, no. I el dia que fee una tronada, l'ermità de Sant Cristóbol ja vigila, perquè les tronades més dolentes se formen allà al riu, al Salvime. I ell de seguida les vie des d'allà dalt. I toca de pressa les campanes. Lo retor responie, aquí baix, en les campanes. Una vegada havie

respost, l'ermità ja no tocae més. Traien la Santa Espina a la porta de la iglésia. I, a lo millor, se decantae la tronada cap a una atra banda.

Vuit o deu dies abans de la festa, los de la Cofradia, en una estelleta blanca, repartien unes candeles i, en passar la festa, les tornaen a replegar. Segons lo que mermae la candela havies de pagar. Ara tamé en repartixen però la pagues i avant, ja no tornen a arreplegar-les.

L'ermità, al temps de la verema, anae en un bot a fer la col·lecta. La gent li donaen vi perquè avisae de les tronades i tocae les campanes al temps de carregar. Com no tots tenien relotje, ell los despertae.

Quan un se casae, a passar la tarde a Sant Cristóbol, eh? Se fee un dinar arreglat, per als de casa. I de tarde, a Sant Cristóbol. En acabat, cada un a casa seua. L'ermità traie unes tometes de xocolate i la botella de l'aiguarent i vinga a ballar tots a Sant Cristóbol, i avant. A ell se li donae l'agraïment que fore.

Los nóvios tenien que tocar la campana de Sant Cristóbol, si volen xiquets i si volen xiquetes, la de Santa Ana perquè los xiquets venen de Sant Cristóbol i les xiquetes de Santa Ana.

A Sant Antoni eixe de les excavacions tamé se li encenie foguera. S'hi anae en professó lo primer dilluns después de l'Ascensió. I a Sant

Antoni de la Devea tamé se li encenie foguera, allà al tard. Al Sant Antoni del poblat, les mosses li anaen a demanar nóvio: "San Antonio bendito, trieume un nóvio ben pito".

Sant Joan Degollat, lo vint-i-nou d'agost no és una festa que se celebri però, la gent que tenen abelles, miren tots los anys en quín dia escau. Si escau en dilluns o en dimarts, en lo dia que sigue, allavons no es pot anar a crestar ni en dilluns ni en dimarts o en lo dia que sigue. Sirie perillós per a l'arna perquè es podrie morir.

Ara la festa més festa de totes és la de Sant Cristóbol. Lo fan escaure sempre en dissabte encara que no ho sigue. Així, ja comencen a rostir sardineta el divendres a la nit, allà dalt al tossal. Donen sardineta, vi, pa, olives... En demà fan festa tot lo dia. A l'una del migdia fan la bendició dels vehicles. Tots los del poble hi van! Fa de bonic! Per la tarde fan la missa a l'ermita. Abans hi havié un Sant Cristóbol que tirae quatre metros, ara ja no hi està. En acabat, repartixen caragols i tothom a berenar en la berena que s'ha dut de casa. Allà al tard fan ball i tot, allà dalt. Se fa molta polseguera però la gent xale molt.

Esta festa l'organitze la comissió de xófers. Tots los que tenen carnet, encara que no tinguen cap vehicle, paguen una cantitat per a fer la festa.

CRETES

A Sant Antoni se fee l'oferta, un conill, patates o lo que fore. Foguera és lo típic. Hi havié un que fee de Sant Antoni, no ho sé si anae disfrassat o què, aquell. Pegaen foc a la barraca de Sant Antoni i ell se n'anae per detràs però representae com si el cremaren.

Después feem la bendició dels burros i matxos, mules... a la plaça. Tiraem lloes al sant:

Sant Antoni, Sant Antoni
no t'ho voldria dir
los pobres planten la vinya
i els rics se beuen lo vi.

Per a Sant Joan feem la professó. S'anae a Xerta a buscar espigues de blat i es posaen a Sant Antoni a la mà. Sant Joan és lo patró. Fogueres se'n fee per tot arreu. Aquí, on és ara este parque hi havié una bassa i s'hi venien a rentar la cara, sense sabó, perquè curae de gràcia. Un camí tamé van anar a la bassa d'en Pere Bernat però va acabar mal, allò.

Aquí la festa major ere a l'agost. Però resulte que van tindre un pleit en Alcanyis i en Hija. Queretes va guanyar el pleit lo dia vuit d'octubre que ere Santa Pelàgia i allavontes Santa Pelàgia va ser la copatrona. Però es celebraen tamé les d'agost, lo 15. Això es va perdre i vam celebrar les de Santa Pelàgia. Se li fa sermó i professó. Un any va vindre un canonge de Saragossa i tot. Jo me'n recordo.

Recordam natres que les festes d'agost se celebraen en gaita i tabal. A Santa Pelàgia es portae música. Als músics los portaen a les cases dels concejals o on los pareixie i l'ajuntament, així, no pagae res.

Festes d'Agost les va llevar un alcalde l'any 26 ó 27. A la raó que es va guanyar el pleit, potser fa 500 anys, aquell dia es va celebrar una festa. I d'aquell dia ençà, sempre ha sigut la patrona encara que no ho sigue.

Quin pleit? No ho sé. Pagàem uns deutes a Alcanyis, me penso.

La festa dels quintos se celebre tots los anys. Quan jo vaig ser quinto vam comprar un bovet i ara ne compre tothom. Mos dien la quinta del bou. Va costar quatre-centes pessetes. Estae prohibit torejar pel poble a cap puesto que no fore tancat i el vam torejar a un corral, de la forma que es va puguer. Lo vam portar a matar lligat en cordes, de la coa.

Anàem a fer la plega, potser fore en domenge, abans de fer la festa. Anàem en una manta o en una borrasa i la gent, des dels balcons, tiraen quartos.

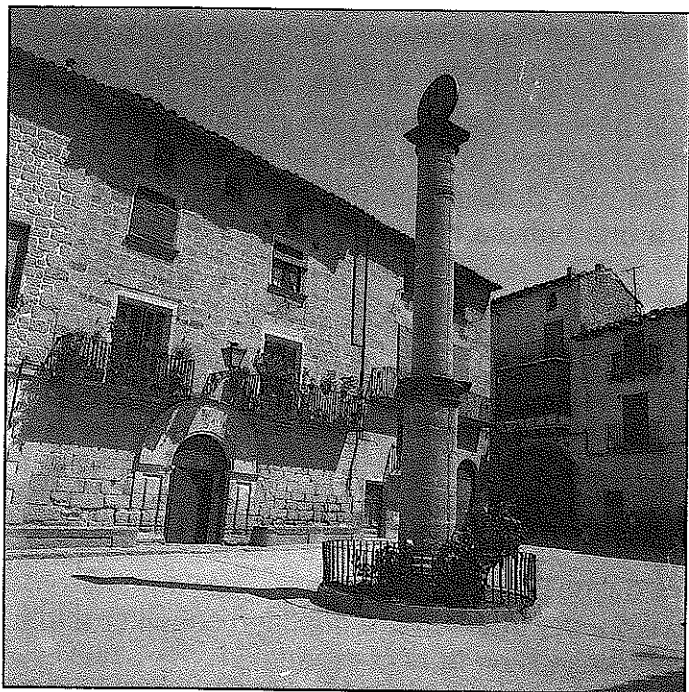
La setmana de quintos, anàem a les cases que pastaen les dones i els portàem la pasta al forn. Después la canasta del pa a casa i a cada casa mos donàem un mig partit que diém, com ara una barreta de pa però més petit.

A Carnestoltes sí, tamé se'n fee. La gent botae per aquí. Se posaeen caretes, se masca-raen la cara... i anae un que portae una vara i a dalt pegae un cordellet en una figa seca, una figueta negra. I anae pegant i un atre la volie agarrar. Quan ja anae a pegar-li-mos... pam! la hi pujae aquí dalt al nas.

Mos disfrassàem quatre o cinc i un dels quatre o cinc portae una granera... per a posar orde als xiquets que sempre buscaen conèixer a tots, com anàem en la cara tapada...

Corregudes ne feem de sacs, de burros, de cavalls, de matxos, en les cames lligades... al primer li donaen dos pollastres, al segon un i al rader la ceba.

A Nadal los xiquets anaen per les cases a besar mans: "Ave Maria besamans!", cridaen. I els donaen un grapat de figues, un grapat d'ameles o un tarró, una pesseta, un ral o deu cèntims.

Cretes. Plaça major. Foto Angel Vicién.

Aquí vivim tots de l'agricultura, del fruit de l'agricultura: de la verema, de les olives, de les ameles i del gra, un poquet de cada cosa. Ara alguns s'han dedicat a fer granges de gorrinos i de pollastres.

Lo terme l'hai vist beneir que era jo molt menudet, lo terme. Hi havie una creu aquí de fora a unes eres. Aquí a este cantó, una atra, la creu de l'arrabal. A l'atra banda de poble, la creu de la barana. I la creu del Cap de la Planeta. Hi havie tres creus. I lo dia de Santes Creus lo terme se beneïe de les mateixes creus, sí, però, ja se va perdre el costum.

Grups de cant i ball n'hi ha, sí. Entre tots en deu haver uns coranta entre balladors i tocadors de guitarra, llaüd i bandurria.

Lo second dia de Pasqua anaen a la capella de la Mare de Déu de la Misericòrdia. Celebraen la missa allí. Anaen en professó i después de la missa se n'entornaen cap a casa. Los mossos portaen un estendart terrible, que pesae molt i tenie dos cordes per a fermar-se'l. Si fee una miqueteta d'aire se'l ficaen a la faixa i allavons agarraen la barra i la dominaen bé.

A Setmana Santa feem professó dos nits. Lo domenge de Resurrecció se trobaen a un carrer del sol de la plaça. Venie Nostre Sinyor i l'Atra es die la Mare de Déu de l'Alegria i es trobaen los dos. Feen la reverència al Jesucrist. S'agenollaen los de davant de la peanya i d'allí se n'entornaen cap a l'iglésia.

Com treballaem abans? Anàem a fer formiguers, tot formiguers d'argilagues. Davall, mon

pare ficae una rama per a agarrar la mà i una atra damunt. Al mes de març los baixàem als bancals. Quan plovie los cobríem i ara, al mes d'agost, los cremàem. Una fumarrina! Havíem de marxar del bancal de tant de fum!

Los feixos de rames los atapiem en pedres damunt, pedres d'a grapat i pedres d'a feix. Ho cremàem al camp per a sembrar. Allò ere l'adob. I después, a la millor, sembràem i no collíem res. Si no plovie a no collir res, tot ruelles. No tenie sustància aquella terra cremada. Això és la ignorància.

Allavontes teníem més blat que res. No n'hi havie tantes de vinyes com ara. Se necessitae la palla per als animals i el blat per a fer pa. Después ho portàem al molí i les dones ho cernien a casa, en lo cernedor... i a pastar a casa, a la pastera, en les mans. Pastaen i una hi ficae un pessic, l'altra pessic partit... per a senyal perquè si no es prenien lo pa d'unes a les atres, al forn.

Rogatives mos en contaen mon pare. Van eixir a un poble perquè no els provie: "encara que plogue no mos ham d'amagar!", dien. I portaen a Sant Farinós. Anaen pels tossals a que ploguere. I va resultar que... "ala, ja ixen!", van aparèixer uns núgols. Se va posar a ploure i no va ser aigua, va ser pedra. Hi havie uns pastors, a baix a unes coves. I vingue a caure pedra i, al cap

d'un ratet, lo Sant Farinós aquell, com lo duien al coll, va marxar costes avall i va fer cap davant dels pastors, i van dir:

— Ala, ja no té res més per a tirar! Sants i tot, ara?

VALL - DE - ROURES

Lo de Sant Antoni de giner sí que és molt bonic i molt tradicional perquè això sí que s'ha perdut. La iglésia està sempre buida, los dominenges igual. Hi ha poca gent, però, per al dia de Sant Antoni se'n necessitarie dos, d'iglésies.

La vespra van los quintos de l'any que és a fer la foguera al riu. Abans la feen a la plaça, però ara van al riu. Al dia següent, van a una casa molt antiga de Vall-de-robres i baixen a Sant Antoni a un pedestal molt alt i el posen al mig de la plaça en quatre albres, en quatre pins i Sant Antoni al mig en moltes veles. Allí fan les ofrendes que volen.

Fan la missa, una missa preciosa... Hi van tots, tots los que no hi van en tot l'any. Quan s'acabe fan hasta pa beneït. Baixen tota la gent, tota junta, a la plaça i n'hi ha un que fa uns versos, tots en lo parlar nostre, res de castellà, tot en lo parlar nostre:

Sant Antoni, Sant Antoni,
jo no t'ho voldria dir

los pobres planten la vinya
i els rics se beuen lo vi.

Això tot és verídric. Encara ho fan ara;
anguany se va fer.

Lo dia de la Puríssima, nombren al púlpit lo
prior, lo clavari i els majordoms. Antiguament
diuen que lo prior ja no podie ser més mai res. I
el que ere clavari podie tornar a ser Prior.

Per la tarde ixen unes diableres, unes vesti-
des de diables en unes graneres per a fer córrer
als crios. Van los majordoms —perquè tenim
majordoms i tot a esta festa— a demanar per les
cases i mentres, les diableres repartixen en les
graneres... I els donen cebes, pataques... Hi ha
una persona que fa un cantell¹ molt bonic. I n'hi
ha uns atres que fan unes pastetes que es diuen
orelletes. Después se fa una oferta. Hi està tota
la presidència del sant. Acudix molt públic. I l'al-
guacil se pose, una comparança, un cabàs de
pataques a la mà i diu "cincuenta pessetes" y
l'atre "seixanta, setanta cinc, noranta, cent pes-
setes". Lo cantell ha hagut vegades que ha pujat
dos mil pessetes, com esta radera vegada, clar
ara ha pujat molt la vida i estan tots molt esplèn-
dits. Trauen molts diners. Li diuen lo Sant Ric a
Vall-de-robres perquè s'ho pague tot ell. Perquè

1. És una espècie de pasta, un postre.

tot lo poble done potes de gorrino... de tot, de tot.
És un Sant Ric perquè és lo dels pagesos i a Vall
- de - robres casi tots són pagesos.

Tamé és molt bonica la de Sant Miquel. És la
professó més llarga d'Espanya. Dure dos dies.
S'eixie d'aquí de la iglésia a les vuit del matí, por-
tant lo sant, hasta la torre de Sanxo, per la carre-
tera de Pena - Roja i allí s'hi quedave lo sant. Los
que anàvem a Sant Miquel, que és una ermita
que està al Port... hasta la falda del Port podies
anar en cotxe però, d'allí cap amunt en cavalle-
ries i caminant, dos hores. A dalt hi acudien de
molts pobles, d'Herbés... d'estos pobles de tot
allò.

Allí dinaves... de tarde la gaita de la Fresneda
i el tabal. Feen ball a l'era i a ballar. Después a
berenar. Lo qui no volie berenar podie pujar al
tossal del rei... ja és preciós per a anar-hi. Però,
lo que camines és molt! Hi ha una taula tota de
pedra. Allí cada rei se sentave a la seua terra: lo
rei d'Aragó, lo de València i el de Catalunya. Lo
de Catalunya devie de ser lo conde.

Tota la nit se fa festa. Allí no hi ha dingú que
dórmigue. Al dia sigüent, a la matinada, se fa lo
Rosari de l'Aurora. Después d'estar ben cansa-
deta es fa lo rosari voltant pels masos.

Se dine pronte i se'n van cap el poble. Se va
cap allí on te vas dixer a Sant Miquel. Des de les

primeres cases de Vall-de-robres hasta la iglésia, per allí on té que passar la professó, en caragols buits, plenets d'oli i en una metxeta encesa se fan dibuixos preciosos. I els apegaven en fang per les parets i tota la barana del pont, i pel pilar éste... i a dalt del pilar una foguera.

Quan tocaven les campanes, te preparaves... eixien tots los sants de l'iglésia i a l'eixida del poble venien, los qui havien anat a Sant Miquel, en albres d'aquells que punxen i que es crien per allà dalt. I totes les peaines li feen la reverència a Sant Miquel. Entonses feen una professó de loquina... lo carrer d'ample en ample, tots cantant.

Ara només hi van un dia. Pujar allà dalt a Sant Miquel se puge en les mateixes condicions. Si hi vas per Fredes pot ser que hi haigue carretera.

Quan feen ball a la plaça sempre se començave en la jota. Después igual ne feen un rogle que en feen dos. Ara a Vall-de-robres hi ha un quadro de jotes molt bonic. I té un bolero que és preciós.

Hi ha un joc molt antic que es diu la morra i s'enfrenten dos hòmens. Trauen los dits d'una mà, però, han de ser molt ràpids. I un diu: "dos" ... i l'atre diu: "quatre", una comparança. Lo qui endevine la suma de tots los dits guanye el punt. Això encara se conserve perquè inclús al pro-

grama de les festes encara ho posen... anguany m'hi vaig desvindre jo, a la plaça. Se jugave a les tavernes i es jugaven un gotet de vi. Fa uns dos anys va hi haver concurs comarcal i tot.

Lo dia de Sant Joan diuen que s'ha d'anar un a banyar al riu. Quan era petita vaig anar en una

Vall-de-Roures. Pont de Pedra. Foto Angel Vicién.

senyora al riu, la vespra de Sant Joan, a les dotze de la nit, per a banyar-se una barruga que tenie al front... i vaig veure conforme li va caure.

Anave la gent al riu, i de fogueres al riu ne fan tots los anys.

A Santes Creus feen una festa, abans. I ben bonica. Anaves a missa, a les vuit del matí. Lo capellà anave a beneir lo camp a dalt al castell. Aquí a Vall-de-robres diuen que si plou lo dia de Santes Creus, plou coranta dies seguits. I és verídic. Però, això ja no ho han fet més mai.

A Sant Cristóbal també fan una festa bonica. És lo patró de l'arrabal. Li fan la novena totes les nits. Encara que sigués en dia de faena, busquen que sigue en domenge. I la vespra fan la verbera. I en demà de matí entren lo Sant en lo prior, lo clavari, los majorals... no, no ho són los mateixos que a Sant Antoni. Són uns atres. Estos són del ram de l'automòbil, no ho són pagesos.

Tamé hi ha pa benït. Surten moltes xiques, igual cinquanta que sixty, en lo vestit típic. I van tots a missa. Quan baixen van allí a Sant Cristóbal, a l'arrabal, que té una capella, a una frontera. I lo capellà beneix los cotxes, camions, bicicletes... tots los qui hi volen passar. Lo prior o el clavari els donen un ramet d'espígol i una bandereta i els fiquen una llimosna.

Los quintos tamé la fan bonica, los quintos. I ara ho són hasta les xiques, les quintes. I los quintos voten a la quinta que volen que sigue la Reina de les Festes, i tamé a les Dames. Fan la plega, tamé. Después fan alguna berena.

Una altra cosa típica de Vall - de - robres és el dia dels Sants, que és lo rader dia de les festes. És una romeria. Antigament hi anaven la gaita i el tabal de la Fresneda. Allí a l'ermita, feen ball a una era, en molt pols. Per la tarde fan corregudes de sacs... en les comes lligades... Hi ha puestos per a poder refrescar i s'hi pot anar en cotxe allí, i són Sant Abdón i Sant Senén.

Les fires tamé són molt boniques i molt antigues. Són lo primer domenge de maig i el primer domenge de setembre. Eren més boniques antes. Tota la gent venie en carros i es posaven a dinar pel riu. Hi havie moltes parades... a la plaça... a la llonja... a l'arrabal hi estaven les raberes de bestiers i gorrinos... cavalleries. Encara n'hi ha, de cavalleries, gorrinos ja no. Ara fan tamé la fira dels ferrers. Fiquen tractors, maquinària agrícola...

A les festes tenim la festa del comerç, lo según dia de festes. Demanen a tots los que tenen negoci... i cada un pose lo que fa i tot s'expose a un comerç o atre. De nit fan ball, a la pista. A l'entrada hi ha un número, i a la mitat del

ball ho rifen. Si van una colla de xics i xiques diuen: "lo que mos toco per a tots", perquè con-sevol sap l'entrada que té.

Vall-de-robres té set torres i les set estan a totes les portalades de dins del castell: la torre de Sanxo, la torre d'Antolí, la torre del Gatzero, la Torreta...

VALLJUNQUERA*

La Mare de Déu de la Piedat la va portar un devot de València. La van robar, la van trobar a Torrecilla i la van tornar a dur aquí. La família aquella que la van pendre van escaure tots mals, tots mals. Estave ací a les pilones, quan s'acaven les pilones del calvari. Estave en un enreixat. Per això la van robar. A la que ja l'havien robat un camí o dos, van pensar tots los de Valljunquera de fer la capella.

La festa de la Mare de Déu eixa se fa lo tercer domenge de setembre.

L'ermita la tenen los devots que volen. La llumenen, li fiquen flors, la llimplen...

Lo rader dia de les festes la porten en processó des de la capella, les xiques. La porten a la plaça del poble. Després de missa li fan

* Valljunquera és un dels pobles del Matarranya on l'apitxat és més manifest. Podeu veure en el pròleg en què consisteix est fenomen.

l'ofrenda de les flors i, quan ja han fet tota l'ofrenda de les flors, tornen a anar a la capella a portar-la. La porten los que tenen voluntat, de trocet en trocet. La porten tota plena de flors perquè n'hi fiquen, de flors!

Aquí abans hi havia Cofradia de Sant Antoni i Santa Teresa. Eixa Cofradia, quan se morie algú, se donava cuenta de tot, de portar atxes i tot.

Lo dia de Sant Antoni, los que eren de la Cofradia —que s'heredava de pares a fills— organisaven la festa. Però ara ja no en vol saber res dingú. Donava faena a qui tenie eixa festa perquè faen oferta, faen moltes pastes... de matí passaven totes les cavalleries. Allà a les vuit del matí, traïen lo Sant i el ficaven a la plaça. Totes les cavalleries del poble passaven i donaven al plat.

A La Portellada sí que la fan bonica eixa festa. Natres hi vam anar, anguany. Hi ha un prioral que organise la festa. A la plaça hi ha un taulat gran, com un escenari. Aquella plaça estava tota plena. Tots los ajuntaments del contorno estaven a primera fila.

Comence la vida del Sant: una barraca i la foguera. Fiquen tres pins i allò creme lo que dingú sap. Diu que Sant Antoni és de familia rica però done tots los béns a la gent i es va a retirar

el disiert. Allí los seus companys li portaven lo minjar. Lo dimoni va pensar ficar-se com un d'aquells que li portava lo minjar a veure si el podie enganyar. Ell, quan vee que dudava d'aquells, se traïe la creu i al traure la creu, com ere lo diable, marxava.

De primer lo van tentar en una dona. I no.

Después, Sant Antoni anava pel disiert i es va topetar en uns caçadors, que eren també diables. I el van tentar, lo van aconvidar. Sant Antoni estava ja mig convençut però al traure la creu van marxar tots escatxiporrats.

Después va eixir una dama que ere princesa oferint-li la filla d'ella i dient-li que el ficarie al trono. I ere el diable en forma de dona. Ell sols s'arropie, s'arropie. Tenie por de que l'enganyaren. Però, va traure la creu i van marxar.

Sant Antoni, al disiert, se dedicava a fer canastes i va eixir allí fent canastes i aquell que li portava lo minjar eixie a vendre-les perquè l'havien de sostindre.

A última hora va vindre un rei i die que tenie una xiqueta invàlida. Aquell home va sentir que la gent die, en crítica, que hi havia al disiert un sant... però ell va sentir un algo... perquè si ho haguere pillat a risa com los que li contaven a ell, no ho haguere fet d'anar al disiert. Lo pare va demanar a Sant Antoni si li podie curar la filla.

Sant Antoni dudave: "a veure si és una tentació", però quan va traure la creu, no va marxar dingú allí. I sí, sí, la va curar.

Sant Antoni ja es va fer molt vellet, molt vellet i es va retirar a una barraca, a un barraconet. I los diables van dir: "ésta és la nostra. Aquí sí que no s'escaparà". Van anar cap allí a botar foc.

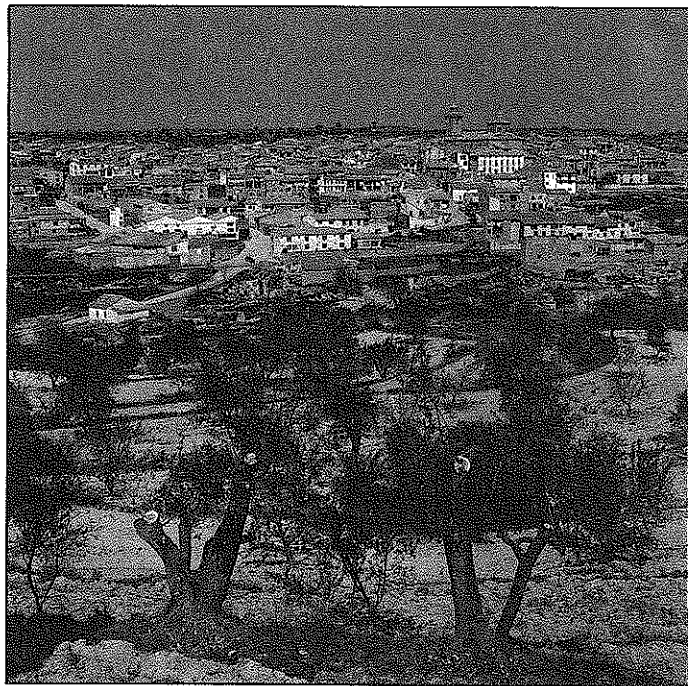
Mentres s'encenie la barraca, allí, a aquell taulat, s'encenie tot. Pero Sant Antoni, com no s'havie de cremar, no es va cremar. I ja es va acabar allí.

Los que treballaven a l'obra ho van fer bé del tot. Eren llauradors però no ho dirie dingú. No ho fan tots los anys, no. Això en porte molt, de gasto. Ara fae molts anys que no ho faen. Dels que van treballar la radera vegada sols en treballaven dos i ja eren vells.

Quan se va acabar, van encendre la foguera gran que em pareix que per tots los pobles del voltant veen les flames... Van fer una xoriçada per a tots los que van voler.

Tornem a Valljunquera. Hi havie, tamé, una atra Cofradia de la Mare de Déu del Rosari. Lo primer domenge de maig, a la casa que ere la cofrada, que els tocave tindre aquell any la Mare de Déu, hi havie les majoraleses. La duenya de la casa en unes atres que hi haurie, el primer domenge de maig, se ficaven a la porta de la iglé-

sia en unes canastes cada una, ataviades conforme... de llauradores i donaven a tots una rosa. Aquell ere el domenge de la rosa. I el primer domenge d'octubre faen la professó pel poble i cantaven lo rosari.

Valljunquera. Vista general. Foto Angel Vicién.

Aquí se celebre Sant Joan del Mas, del Mas de Llaurador. Primer se va fundar el Mas que Valljunquera i és Valljunquera del Mas però per circumstàncies de la vida, lo Mas se va quedar menut i Valljunquera es va fer gran. Ara no hi viu dingú, al Mas de Llaurador. I sempre el va governar Valljunquera. Sant Joan del Mas ere el patró dels dos pobles. Abans venie l'ajuntament d'este poble i el retor i faen la festa. Portaven la música, però tot ho pagaven los de Valljunquera. I puja-ven los de la Vall, tamé. Faen una romeria, bere-noles, se rostien corders... Tamé hi havie com una fireta. A un puesto venien melons, a l'atre gaitetes... totes eixes coses.

Per la tarde faen lo ball del poll. Eixie a ballar una parella i als qui millor ballaven los donaven un poll.

Tot això ere a Sant Joan de l'agost, lo 29, que és la degollació, Sant Joan degollat.

Per a Sant Joan del Juny abans faen missa a les dotze del migdia. Encara que estàvem segant, hi anàvem tots. Se die missa perquè una familia va dixer una finca per a Sant Joan i per a que lo llumenaren i que li faren una missa a les dotze del migdia.

Natres anàvem a la Santjoanada. Ara tamé hi van. Marxen allà a les dotze de la nit. Se renten la cara, agarren unes pastetes i se les mingen.

Allà a l'ermita de Santa Bàrbera hi havie un albre i aquella mateixa nit de Sant Joan, quan tocave la primera campanada de les dotze, a un costat d'albre es ficave un i a l'atre costat un atre i dieve:

"Toma este niño
que está quebrado.
Cuando me lo vuelvas
que esté curado".

I se'l passaven de l'un a l'atre. Això en un xiquet que estave quebrat mentres tocaven les dotze campanades. I es va curar, no va caler que l'operaren.

Per a Nadal los xiquets van per les cases. Abans hi anaven tots los pobrets que n'hi havie molts però ara com no n'hi ha cap, de pobret que tots són rics... A casa nostra venien los xiquets, n'hi havie una requincalla! I els donaves un codo-ny, unes armeles, quatre figues, una barreta i un tarronet i marxaven més tous! I ara tamé hi van, per les cases però si no són netets o això, no.

La festa dels quintos la faen lo rader dia de les festes. Anaven voltant, allò que fan la cerca-vila, tocant la guitarra, i les quintes los baixaven pastes.

Lo dia de Sant Cristóbal pugen los cotxes, tractors, bicicletes... a l'ermita de Santa Bàrbera. Hi han fet una esplanada gran i tu saps la gent

que hi puge! Fan pa amb oli, el beneixen i el repartixen a tots. Lo primer any van dar xoriço... però anguany no ho han fet, això.

Les rogatives les faen quan no plovie, a la capella de la Mare de Déu de la Piedat. Se'n fae tres dies, de nit.

Antiguament, una familia que tenie moltes terres, lo divendres de dolors, que és lo divendres abans de divendres sant, se ficaven en canastetes i talecons plens d'unes fogassetes —fogassetes són uns panets menudets—, se ficaven a la plaça. Allí acudie tota la gent del poble. Les mares agarraven al xiquets en bolquerets i tot. I aquella gent repartien fogassetes a tot lo poble.

AIGUAVIVA*

Esta capelleta és la dels Dolors i fiem festa de carrer. Pel poble hi havie uns quants sants i cada un, al seu temps, fien la festa tota la barriada. A esta festa la gent se divertie més que a la major. Aquí se dueve la gaita i ací es fie, primerament, la missa i la professó. De tard fien ball. Totes en les saies i el mantó, en lo típic d'Aragó. Después se fien los dansans, tots ballaven al carrer.

De matí, lo dia de la merienda, el segundo dia, se mataven dos o tres corders, los que fien falta. I se minjave lo fetge crugo. És una tradició, de minjar-se lo fetge del corder crugo... I después

* És l'unic poble on es pronunciala la -r final dels infinitius i per extensió també es pronuncie a unes altres paraules, com per exemple "major".

El fonema /θ/ (el que apareix en castellà a la sílaba *za ce ci zo zu*), que no existeis en català, el tenim a Aiguaviva com a fenomen generalitzat. Pot aparèixer en totes les posicions: *mosso*, *plaça*, *cercavila*, *disfras* es pronuncien com "mozo", "plaza", "cercavila", "disfraz".

anaven a peixcar i també ere tradició minjar-se lo peix crujo. Venen molts forasters que els done repugnància de veure-ho i acaben per minjar-ne.

La gent anave a replegar i cada veïna dave lo que volie. Una dave bajoques, l'altra pataques...

Hi havie dos majorales, a esta festa, que ho organisaven tot. Los altres veïns ajudàvem, eixo.

Se fie una cena bé. Primer se fien los menuts del corder, molt ben guisats, a lo pastor que diuen (se couen les tripes, potes, cap... se pose tot això junto i después, quan ja està cuit, se li pose una picada d'ous durs i ameles). Primer es fie verdura, bajoca en pataca és lo típic. I después, eixo, un plat de menuts i carn, per a que aconduïre més. I postre. I molt ball.

De nit, se li resave un rosari a la Virgen, també!

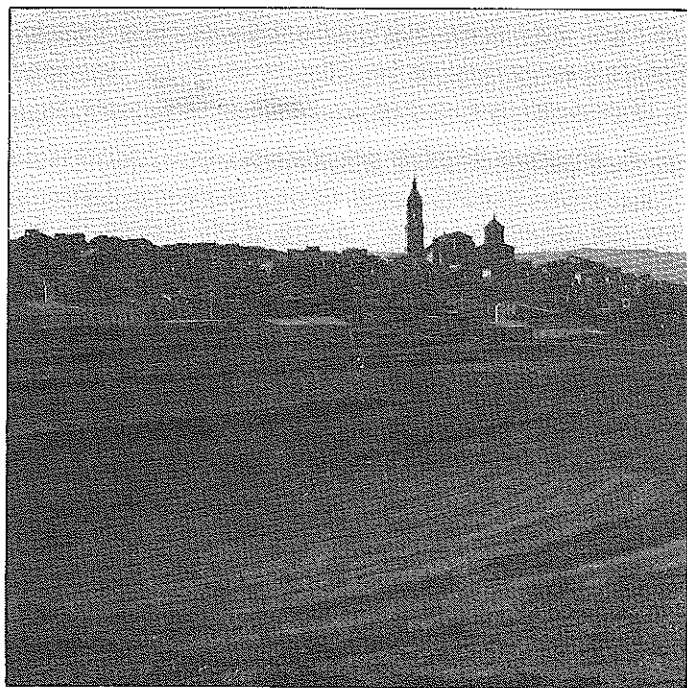
Abans se fie foguera per a Nadal i los mossos i els xics agarraven lo xoriço i a rostir-se'l a la foguera. Les festes d'ací han set eixo, tocar la gaita i ballar. A Nadal van los xics per les cases i antiguament se'ls posave nous, ameles, raïm, orellons... la que més los posave un bocinet de tarró i dos barretes de guirlatxe. Eixo de tarró la que més, eh? De matí, als nins, les mares los muden ben mudats i van en les cistelletes a casa les iaies, la padrina...

Antiguament, a Nadal, plantaven un pí a la plaça, los quintos. Fien una barraca i ells passaven allí tota la nit. I el que volie menjar xocolate, pel dematí ja estave fet. Plantaven lo pí, posaven la llenya de la foguera i a rostir-se los xoriços.

A Pasqua també és tradició que venen los nins en la cistelleta i els dones la rosca. Unes la fan de tallades i ous i pasta d'oli. Altres la fan redona, com una tarta redona.

Per a les festes de Sant Antoni, lo primer de tot fien la missa i a continuació traïen lo sant a la plaça i daven la bendició als animalets. I a casa. Ja no treballaven, bon present i sin treballar. També se fie gaita... la gent fie molt ball a este lloc, éixo. Un any també van fer cercavila per les carreres. Los animals, molt engalants van revoltar les carreres. Quan van acabar ahí a la plaça van ballar la jota del poll que diuen. Se fien moltes coquetes i a minjar coquetes.

També se fie així com un teatre. Lo sant i la tentadora eixa que va eixir per a tentar-lo, per a que pecare. Fien una cova en carritxa i llenya i ahí hi havie una xica vestida de tentadora a vere si pervertie al Sant. Però el Sant va ser bon home i quan se va cansar i va veure que l'anave a tentar se'n va anar a la cova. Van anar los diables i li van encendre la cova. Per un forat que hi havie saltave i no es cremave.

Aguaviva. Vista General. Foto G.E.A.

Carnestoltes abans ere molta festa. Fien los figueros. Ere un disfràs que es ficaven unes camises molt grans de llenç. Unes mànegues per baix i les altres per dalt. I claro, eren unes camises d'aquelles d'abans amples, amples. I les omplien totes de palla. Se fien los hòmens així,

gords que no podien caminar perquè els omplien les garres i tot. Los tenien que espentejar los altres crios. Ells dueven una canyeta i a la canyeta un filet i a la punta del filet una figueta penjada. Quan arribaven a este banquet, sempre pujaven ací los figueros. Los xiquets tenien que agarrar la figueta en la boca. Ells —los figueros— sempre la sorigaven i no la podien agarrar.

També hi havie uns altres disfrassos que anaven en capes. Anaven pels carrers i a les quadrilles de xiques que anaven ballant i eixo, fien la revoltilla i agarraven a les mosses devall la capa per a assustar-les.

Antiguament a Santes Creus m'acordo jo encara, totes les veïnes venien i n'hi havie una que dieve: "anem a fer l'avis de Santa Cruz". No ho sé si dos-centes voltes tenien que nomenar lo nom. Dieve una: "Dulce clavo, dulce cruz". I les altres li contestaven: "dulce nombre de Jesús". I se reunien totes, sí, eixo.

Per a Sant Joan abans dieven, i n'hi havie moltes que ho fien, que abans d'eixir lo sol anaven als rentadors a llavar-se la cara per a fer-se guapes. I si posaves un vaso d'aigua abans d'eixir lo sol i si hi posaves una clara d'ou, se fie una figura.

La festa dels quintos abans se fie per a les majors però, ara ja ho han deixat i se fan per a

Sant Lorenzo i Santa Bàrbera que són los patrons del lloc. Santa Bàrbera se celebra molt. Hi havie una ermita i allí se celebra missa. Los hòmens, en bufandes i en unes capes que dueven molt grans, ficaven unes portadores de vi i en daven a tots. A l'ermita, sempre que hi han fet festa, sempre han dat vi, ara ja res. A dijous sant fien una pofessó que s'anave allí, també. Estave exposat lo Santo Cristo i també daven vi.

Los quintos duen música i fan sequillos. Ixen a dar voltes, a la tardada, en la música. Les quintes també hi van. Duen unes canastetes grans, en sequillos i unes canyes en sequillos passats per la canya. Tots los veïns ixen al carrer quan passe la música i els donen trossos de sequillos. Detrás passen nins en unes garrafes en vi i els donen vi. Al día siguiant fan la Missa. Quan ixen de Missa, ixen en cabassos agarrant de l'ansa i en la música van pel poble a fer la plega. Ixes al balcó i cada un los tire les perres que vol.

Antiguament la fira d'este poble ere la millor de la provincia, llevant la de Cederilles. Hi acudie molta gent, ací. Molts animals també i moltes quincalles. Totes les carreres que venen a la plaça estaven plenes de venderia. Acudie molt personal de tota la contornada. Eren los dies 18-19-20 de noviembre. Ara ho fan lo tercer diumenge.

Ara a l'agost són les festes del Santíssim Mistiari. Hi havie una fe molt gran perquè se va cremar l'iglésia i sols se van salvar les quatre formes. Después les van robar.

Ací se viu de l'agricultura i de la ganaderia. A este terreno es cull de tot. Se cull vi. Abans se'n cullie molt però, ara ha decaigut bastant perquè done més lo cereal. I no és que dono més lo cereal sinó que al marxar molta gent del poble tot lo món està més carregat de tiarra i eixo és més descansat que lo altre. Avui lo que més se crie és la cibada i lo prèsec. Hi ha molt regadiu que es regue del pantano éixe de Santolea.

Abans sí que se'n fie de rogatives. La rogativa del teller: eixien tots allà detràs de la iglésia en lo Santo Cristo i dieven (cantant):

- Aigua per a les nostres pataquetes!
- Déu ho faige, Ramonet
- Aigua per a les nostres pataquetes!
- Déu ho faige, Ramonet.

Un any hi havie molta aranyola a la vinya i van fer l'ermita de Sant Gregori, molt bonica ere. Sant Gregori és per a quan grane el blat. I se va acabar l'aranyola. Eixa ermita la van deixar obiarta. Allí hi tancaven bestiar... I casi sempre hi havie gitanos. Ere el lloc dels gitanos. Però jo no sé si ere d'una creu que hi havie o que però, casi totes les tronades que hi havie, hi caién xispes. Ara ja casi no s'hi retire ningú, per eixo.